

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»**

Əlyazması hüququnda

Cəfərova Nərgiz Calal qızı

(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

mövzusunda
«Ərazilərdə sosial iqtisadi layihələrin reallaşdırılması məsələləri»

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı 060410

“Dövlət və bələdiyyə idarə edilməsi”

İxtisasın şifri və adı 060410

“Bələdiyyə menecmenti”

Elmi rəhbər
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
i.e.n., dos. Ələskərova A.A.

Magistr proqramının rəhbəri
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
i.e.d., prof. Həsənov H.S.

Kafedra müdiri(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad) prof. K. A. Şahbazov

BAKI - 2 0 17

Mündəricat

Giriş	3
Fəsil 1. ƏRAZİNİN SOSIAL-İQTİSADI LAYİHƏLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN METODOLOGİYASI VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	7
1.1. Ərazinin sosial-iqtisadi idarəetməsinin məqsədləri və metodları	7
1.2. Ərazinin sosial-iqtisadi idarəetmə layihələrinin tədqiqi xüsusiyyətləri.....	18
1.3. Regionun iqtisadiyyatının inkişafında layihələrin reallaşdırılması prinsipləri ...	25
FƏSİL 2. ƏRAZİNİN SOSIAL-İQTİSADI LAHİYƏLƏRİNİN TƏHLİLİ	33
2.1. Ərazinin sosial-iqtisadi inkişafına dair planının hazırlanması	33
2.2. Bələdiyyə ərazisinin inkişaf layihələrinin reallaşdırılması mexanizmi	39
2.3. Yerli özünüidarəetmə orqanlarında məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının reallaşdırılması problemləri	49
FƏSİL 3. ƏRAZİLƏRİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF LAYİHƏLƏRİNİN İŞLƏNİB HAZIRLANMA PERSPEKTİVLƏRİ	57
3.1. Strateji tərəfdaşlıq sosial-iqtisadi sistemin ərazi-sahəvi inkişafının əsası kimi ...	57
3.2. Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının sosial-iqtisadi layihələr üzrə strateji inkişaf prioritetləri	67
Nəticə.....	76
Ədəbiyyat siyahısı.....	79

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Bələdiyyə ərazilərində sosial-iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsinin aktuallığı aşağıdakı amillərlə əlaqədardır:

Birincisi, AR-da bələdiyyə ərazilərinin kommunikasiya və ərazi aspektləri nöqtəyi-nəzərindən sosial-mədəni layihələndirmə əsasında inkişafı ilə bağlı olaraq, inteqrasiya edilmiş sosial-iqtisadi sistemlərin təkamülü və müasir inkişafı problemlərinin dərinləşdirilmiş nəzəri tədqiqinə ciddi ehtiyac vardır.

İkincisi, bələdiyyə ərazilərinin sosial-iqtisadi sistemlərinin, müəyyən ərazinin sosial-iqtisadi inkişafının səmərəliliyi haqqında mülahizə yürütməyə imkan verən inkişafının dayanıqlılıq və potensialının qiymətləndirilməsinin müasir təcrübə ilə sübuta yetirilmiş, elmi cəhətdən əsaslandırılmış meyarları mövcud deyildir.

Üçüncüsü, yaradıcı sənaye sahələrində, öz fəaliyyətlərini yaradıcı iqtisadiyyat şəklində həyata keçirən sahibkarlar sinfinin təşəkkül tapması məqsədilə bələdiyyə ərazilərinin uğurlu sosial-iqtisadi inkişafının həlledici amili qismində yaradıcılıq məkanlarının formalaşdırılması zərurəti vardır.

Dördüncüsü, sosial-mədəni layihələrin reallaşdırılması ilə əlaqədar olaraq bələdiyyə ərazilərinin sosial-iqtisadi inkişafının strateji istiqamət və tendensiyalarının əsaslandırılması məqsədilə yerli idarəetmə səviyyəsində əsas inteqrasiya proseslərinin araşdırılmasına olan tələbat güclənmişdir.

Beşincisi, ərazi klasteri əsasında sosial-mədəni layihələrin reallaşdırılması vasitəsilə konkret bələdiyyə ərazisinin sosial-iqtisadi inkişafına dair tövsiyələrin işlənilib hazırlanması məqsədəuyğun hesab edilir.

Bələdiyyə ərazilərində sosial-iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsinin aktuallığı eyni zamanda, ölkəmizdə regionların sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyət dəyişiklərinin baş verməsilə bağlıdır. İqtisadi islahatların başlanğıcı regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin differensiallaşmanın güclənməsinə xidmət edir ki, bu da zəngin və yoxsul bölgələr arasındakı sosial ziddiyyətlərin kəskinləşməsinə gətirib çıxarmış, eləcə də bazar məkanlarının seqmentləşdirilməsi prosesinin geniş vüsət almasına və ayrı-ayrı bölgələrin inkişafına rəvac vermişdir.

Regionların iqtisadi, sosial, siyasi, təbii-iqlim və ekoloji şəraitlərində mövcud fərqliliklər sözügedən problemlərin, ölkədə hər bir yerli idarəetmə orqanında sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinin köməyilə həlli yollarının axtarışının zəruriliyini şərtləndirir.

Regionun sosial-iqtisadi inkişafı yerli özünüidarəetmə orqanlarının mərkəzi funksiyasıdır. Bu funksiya, böhranlar və daimi struktur dəyişiklikləri dövründə xüsusilə aktuallaşır.

Bələdiyyə ərazisinin inkişafında ərazi planlaşdırması mühüm rol oynayır. Dövlət sektorunun müasir istiqamətliliyi uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf planları cəmiyyətin, eləcə də region səviyyəsində idarə olunmasında bütün mövcud sistemin yenidən qurulması zərurətini diktə edir. Ərazilərdə sosial iqtisadi layihələrin planlaşdırılması proqram məqsədli metodlarına keçidinin davam etməsi uzunmüddətli perspektivdə planaşdırmaya dair kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə yeni tələblər qoyur.

Tədqiqatın məqsədi. Ayrıca bir regionun idarəetmə sistemində ərazinin sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının razılaşdırılması, strateji planlaşdırmanın xüsusiyyətləri və spesifikasiyasını vurğulamaqdan ibarətdir. Qarşıya qoyulan məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı məsələlər işlənib hazırlanaraq həll edilmişdir:

- regionun inkişafının strateji planlaşdırma mərhələsinin qiymətləndirilməsi;
- region ərazisində dövlət – region – bələdiyyə iyerarxiyası üzrə reallaşdırılan dövlət inkişaf proqramlarının bütün məcmusunun qiymətləndirilməsi;
- bələdiyyə büdcəsinin proqram məsrəflərinin planlaşdırılan maliyyələşdirmə həcmələrinin təhlili;
- regionda reallaşdırılan proqram tədbirlərinin səmərəliliyi və nəticəliliyinin qiymətləndirilməsi;

Tədqiqatın nəticəsi. Qarşıya qoyulan məqsədə uyğun olaraq yuxarıda göstərilən məsələlərin işlənib hazırlanmasında belə qənaət hasil edilmişdir ki, ərazilərdə sosial-iqtisadi layihələrin reallaşdırılması zamanı planlaşdırmaya strateji yanaşma və regionun idarəetməsində proqnozlaşdırma və nəzarətin çoxsaylı normativlərinin və mövcud vasitələrinin istiqamətini dəyişdirmək tələb olunur.

Tədqiqatın obyektı: İlk öncə qeyd edək ki, yerli özünüidarəetmə ərazilərin kompleks idarəetməsidir ki, səlahiyyətləri çərçivəsində sosial-iqtisadi layihələr işlənilib hazırlanır və reallaşır. Tədqiqatın obyektı kimi Sumqayıt bələdiyyəsinin fəaliyyəti təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın predmeti: Bu tədqiqat işi ərazidə sosial-iqtisadi artım mənbələri və faktorlarının sintezli təhlili, o cümlədən layihələrin əmək, kapital və siyasət xarakterli sosial partnyorluğun tədqiqi təşkil edir.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işinin strukturu sistemli şəkildə məntiqi ardıcıl olaraq qurulmuşdur. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf və nəticə hissələrindən ibarət olmaqla 80 səhifədə əhatə edilmişdir. Dissertasiya işində 16 adda ədəbiyyat və 9 internet resurslarından istifadə edilmişdir.

I fəsildə ərazinin sosial-iqtisadi layihələrin idarə edilməsinin metodologiyası və nəzəri əsaslarından bəhs edir.

II fəsildə ərazisinin sosial-iqtisadi inkişafına dair planının hazırlanması, bələdiyyə ərazisinin inkişaf layihələrinin reallaşdırılması mexanizmi, yerli özünüidarəetmə orqanlarında məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının reallaşdırılması problemləri əhatə edilmişdir.

III fəsildə ən aktual təhlil və üsullardan geniş istifadə edilərək şərhlərdən irəli sürülmüşdür.

Nəticə hissəsində yekun olaraq dissertasiya işində tədqiq edilən məsələlərə dair qısa məzmun göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin sonunda ədəbiyyat siyahısı yer almışdır.

Mövzunun təcrübi əhəmiyyəti: Ərazilərdə sosial-iqtisadi layihələrin rolu cəmiyyətin həyatında xüsusi önəm kəsb edir. Çünki nəzəri qisimdə bu məsələlərin ətraflı təhlili təcrübi yanaşmada ayrı-ayrı ərazilərdə effektiv inkişafa təsir etmiş olar.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yenilikləri aşağıdakılardır:

- ✓ Proqram məqsədli yanaşmanın həlledici xüsusiyyətləri irəli sürülmüşdür;
- ✓ Region və ya şəhərin inkişafının taktiki məqsədləri sıralanmışdır;
- ✓ Layihə idarəetməsinin xarakteristikası cədvəldə göstərilmişdir;
- ✓ Sosial-iqtisadi inkişaf proqramının işlənib hazırlanması addımları irəli sürülmüşdür;
- ✓ Regionda layihə idarəetməsi tsikli.
- ✓ Bələdiyyə ərazisinin inkişaf layihələrinin reallaşdırılması mexanizminin struktur elementləri təhlil edilmişdir.
- ✓ Bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliyinin üzərinə götürməli olduğu aşağıdakı fəaliyyət istiqamətləri araşdırılmışdır.

Beləliklə, yuxarıda sadaladığımız elmi yeniliklər mövzunun akullağını geniş şəkildə izah etməyə imkan verir.

Fəsil 1. REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI LAYİHƏLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN METODOLOGİYASI VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Ərazinin sosial-iqtisadi idarəetməsinin məqsədləri və metodları

Ərazilərin inkişafın ümumi nəzəriyyəsinə görə, verilən siyasi prioritetlərin, regionun iqtisadiyyatında mütərəqqi infrastruktur transformasiyasına yönəldilən praktiki həyata keçirilməsini dəyişikliklərin fiksasiya edilmiş göstəriciləri monitorinqi vasitəsilə izləmək olar. Bu baxımdan, sözügedən nəzəriyyəyə təsir göstərmənin ən rəasional üsulu innovasiya proseslərinin variasiyalılığı ola bilər. Konkret region şəraitində bu proseslər nomenklaturasının hansı şəkildə genişləndirilərək tətbiq edilə bilməsi, dövlət hakimiyyəti orqanlarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş, ərazinin sosial-iqtisadi inkişafında, həmçinin ərazi proqramları və layihələrində ifadə edilən fəaliyyət və tədbirlərin saxlanması özünü biruzə verəcəkdir. Proqram məqsədli planlaşdırma və idarəetmə metodları ümumilikdə ərazinin strateji planlaşdırılmasına yanaşmalar arasında xüsusi yer tutur. Bu metodlar əhəmiyyətli strateji məsələnin həlli üçün sistem yanaşması olmaqla aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

- qarşılıqlı əlaqələrə dair meydana gələn problemlərin bütün komponentlərinin təyin edilməsi;
- əmək və sosial münasibətlər;
- bütöv sistem məqsədlərinin üzə çıxarılması, bunun təmin edilməsilə problemin həllinə nail olmaq olar;
- resursların bölgüsü mexanizmlərinin formalaşdırılması
- fəaliyyət proqramlarının həyata keçirilməsinin idarə olunmasına dair təşkilat sistemlərinin işlənilib hazırlanması;
- problemin həlli üçün iştirakçılar tərəfindən işlənilib hazırlanmış tədbirlər kompleksinin yaradılması və həyata keçirilməsi, bu tədbirlərin səmərəliliyinin monitorinqi.

Proqram məqsədli yanaşmanın aşağıdakı həlledici xüsusiyyətlərini ayırd etmək olar:

- ✓ sistemlik;
- ✓ müəyyən məqsədə və ya qrup məqsədlərə çatmaya istiqamətliklik;
- ✓ bu yanaşmanın kompleks metod olduğunu iddia etmək imkanı verən məqsədli proqramların təşkilatlanmış təcridliliyi.

Bunun sayəsində sosial-iqtisadi problemlərin əksəriyyətini daha dəqiq və səmərəli həll etmək olar. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən metodiki yanaşmanın tətbiqini ətraflı surətdə işləyib hazırlamaq, həmçinin həyata keçirilməsinə ciddi nəzarət etmək lazımdır. Proqram məqsədli metod: dövlətlərarası, dövlətdaxili, regional, bələdiyyə və sahəvi kimi müxtəlif səviyyələrdə iqtisadi obyekt və münasibətlərin idarə olunmasında geniş yayılmışdır. Ərazini proqram məqsədli metodun tətbiq sahəsi olaraq nəzərdən keçirdikdə bu metodun digər idarəetmə metodları ilə qarşılıqlı əlaqəsini müəyən etmək lazımdır. Proqram məqsədli metod evristik, normativ-hüquqi, iqtisadi-riyazi, ekspert, balans, statistik və s. kimi müxtəlif idarəetmə metodlarına söykənir. Formalaşmaya yanaşma fərqləri, eləcə də idarəedicilərin təsirlərinin foma və məzmununa görə çeşidliliyi idarəetmənin iqtisadi, təşkilati-sərəncam, sosial-psixoloji üsul və metodlarındakı fərqliliyin səbəbidir. Yerinə yetirilməsi üçün əsasən proqram məqsədli yanaşmanın istifadə edildiyi sosial-iqtisadi inkişaf məsələləri aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- regionlardakı sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinə görə fərqlərin azaldılması;
- məhsuldar qüvvələrin bölgüsündə bərabərləşdirmə;
- strateji və dövlət əhəmiyyətli yeni sənaye sahələrinin yenilənməsi və yaradılması;
- klasterlərin, eləcə də xüsusi iqtisadi zonaların formalaşdırılması;
- büdcə sisteminin təşkilinə dair işlərdə səmərəliliyin yüksəldilməsi;
- elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi;
- nəqliyyat və mühəndis sferalarında infrastrukturun yaradılması və yenidən qurulması;

- iqtisadiyyat-əmək-məşğulluq – uzunmüddətli sərmayə tsiklinə malik resursların təkrar istehsalının yolna qoyulması.

Dövlət səviyyəsində məqsədli proqramların icrası konkret hədudlar çərçivəsində nizamlanır. Belə ki, Azərbaycanda dövlət səviyyəsində proqram məqsədli idarəetmə və planlaşdırma metodlarının bir sıra başlıca şərtlərini ayırd etmək olar:

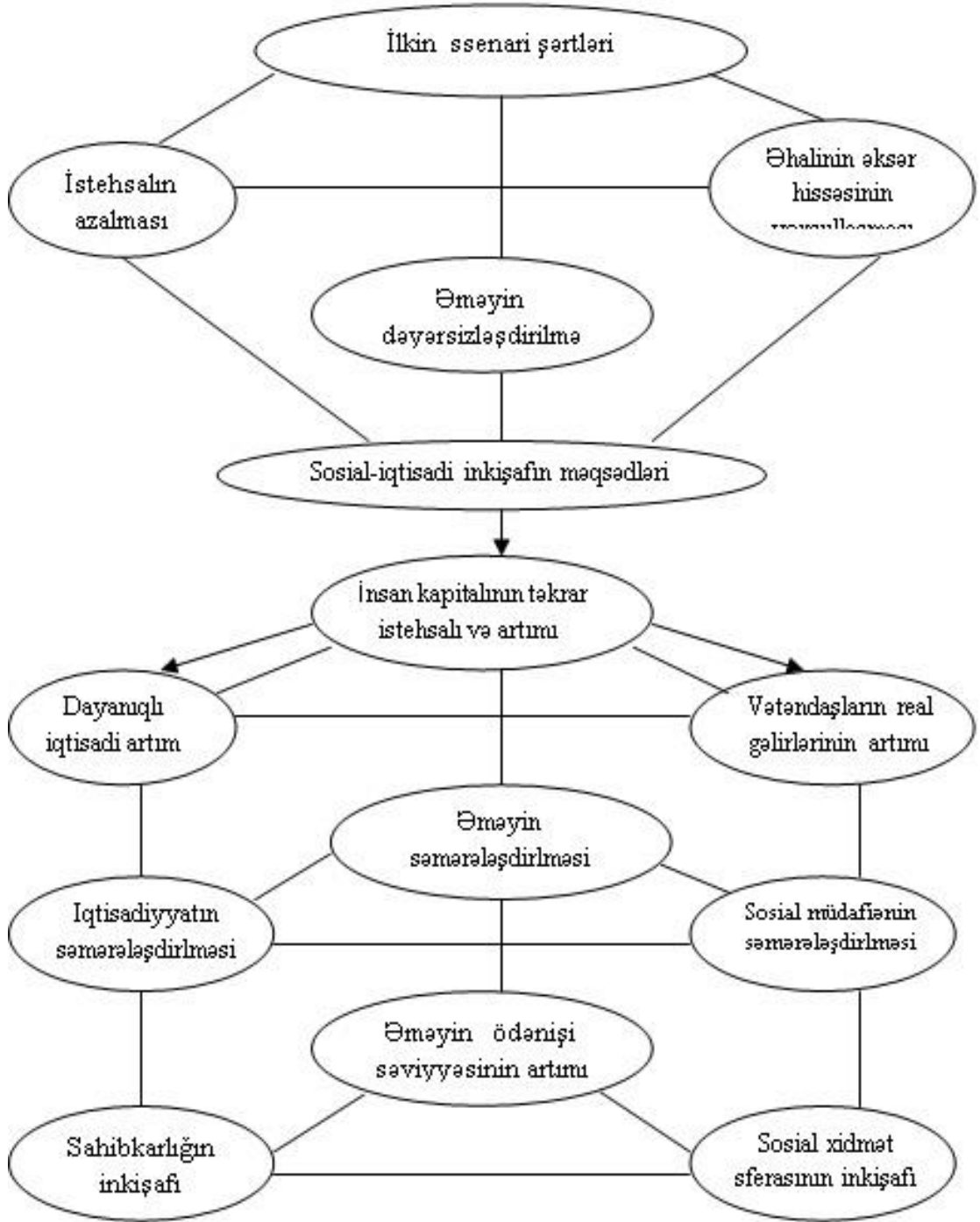
- ✓ böyük ərazi, coğrafi müxtəliflik, inzibati təcridlik;
- ✓ istehsal amillərinin məkan baxımdan yenidən bölgüsü, iqtisadiyyatın sahəvi strukturu, həmçinin xarici ticarət balansının strukturu sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində, əhalinin həyat səviyyəsində, yerli əhalinin dini və etnik tərkibində müxtəlifcinslik və qeyri-mütənasibliklərin olması;
- ✓ yüksək aşınma səviyyəsi və əsas fondların köhnəlməsi kimi mənfi tendensiyaların dayanıqlılığı, əhalinin sayının azalması, korrupsiya halları və cinayətlərin artması, təbii, maliyyə və insan (əqli) resurslarının xarici ölkələrə axını;
- ✓ elmi-texniki inqilab, əmək resurslarının keyifyyəti və əhalinin təhsili, iqtisadiyyatın enerjitutumluluğu və s. kimi əmək məhsuldarlığını müəyyənləşdirən həlledici göstəricilərdə inkişaf etmiş ölkələrdən geri qalma.

Ərazilərdə sosial-iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə ərazinin iqtisadi və sosial infrastruktur səviyyələri təhlil edilir, o cümlədən regionun iqtisadi inkişaf səviyyəsini müəyyən edən maddi nemətlərin istehsalı və istehlakı, əhalinin hər nəfərinə hesablanan ümumi daxili məhsul, ümumi milli gəlir göstəricilərinin artım sürəti layihənin işlənilib hazırlanmasında istifadə edilən arqumentlərdəndir.¹

Ərazinin sosial-iqtisadi inkişaf məqsədləri qismində gəlirlərin artması, təhsil, qidalanma və səhiyyə səviyyəsinin yaxşılaşması, yoxsulluq həddinin aşağı düşməsi, ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, imkanlar bərabərliyi, mədəni həyatın zənginləşdirilməsi kimi məqsədlərdən istifadə edilir. Bu məqsədlərdən bəziləri identikdir, lakin müəyyən şəraitlərdə onların arasında mühüm fərqlər ola bilər. belə

¹ Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi, M.M.Mahmudov, İ.M.Mahmudova, Bakı 2011, səh 11.

ki, məhdud vəsaitləri ya səhiyyəin inkişafına, ya da ətraf mühitin mühafizəsinə yönəltmək olar. İnkişaf məqsədləri arasında ziddiyyət əmələ gəlir. Eyni zamanda aydındır ki, ətraf mühit nə qədər təmiz olsa, əhəlinin də o qədər sağlam olacaq və sənə məqsəd, yəni insanların sağlamlığına daha yüksək səviyyədə nail olunmuş olacaqdır. Buna görə də, bu halda məqsədlər arasında ziddiyyət tamamilə qeyri-mümkün xarakter daşımır. Ancaq digər hallarda inkişaf məqsədlərinin ziddiyyəti xüsusi şəkildə nəzərdən keçirilməni və spesifik həll metodlarını tələb edir. Sosial-iqtisadi inkişafın məqsədlər sxemini aşağıdakı şəkildə göstərmək olar.

Şəkil 1. Sosial-iqtisadi inkişafın məqsədlər ağacı²

Yuxarıda göstərilən məqsədlər ağacı üzrə inkişaf xüsusiyyətlərinin meyarlar sistemi və bu meyarları ölçən göstəricilər regionların inkişaf məqsədlərinə uyğun şəkildə qurulur. Dəyərlər iyerarxiyası və inkişaf məqsədlərində ölkə və regionlar arasında bəzi fərqlərə baxmayaraq, beynəlxalq təşkilatlar ölkə və regionların inkişaf səviyyəsini bəzi universal inteqral göstəricilərə əsasən qiymətləndirir. Belə

² Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi, dərslik, Bakı 2011, səh 148.

göstəricilərdən biri BMT-nin inkişaf proqramı çərçivəsində işlənib hazırlanan insan inkişafı indeksidir. Bu göstərici ölkələri 0-dan 1-ə qədər artan şəkildə sıralayır. Bu zaman hesablamada iqtisadi inkişafın üç göstəricisindən istifadə olunur:

- ✓ doğulan zaman gözlənilən orta ömür müddəti;
- ✓ əqli potensial (yetkin əhalinin savadlılıq dərəcəsi və orta təhsil müddəti);
- ✓ valyutanın alıcılıq qabiliyyəti və gəlirin son faydalılıq həddinin aşağı düşməsinə nəzərə alaraq adambaşına düşən gəlir səviyyəsi.

Regionlararası müqayisədə beynəlxalq təhlildəki kimi insan inkişafı indeksindən və digər analoji göstəricilərdən istifadə etmək olar.

İnteqral göstəricilərlə yanaşı regionun ayrı-ayrı şəxsi inkişaf göstəricilərindən də istifadə edilə bilər. Bunlara aşağıdakılar şamil edilir:

- adambaşına düşən milli gəlir;
- ayrı-ayrı maddi nemətlərin istehlak səviyyəsi;
- gəlirlərin differensiallaşdırılma dərəcəsi;
- ömür müddəti;
- fiziki sağlamlıq səviyyəsi;
- təhsil səviyyəsi;
- əhalinin xoşbəxtlik səviyyəsi.

Uzunmüddətli və qısamüddətli məqsədləri və ölkədə iqtisadi inkişafın onlara uyğun gələn meyarlarını ayırd etmək məqsədəuyğundur. Uzunmüddətli məqsədlər arasında postsənaye cəmiyyətinin formalaşması və inkişafı, gələcək nəsillər üçün yüksək ixtisaslı iş yerlərinin açılması, bütün ölkədə səhiyyə, təhsil və mədəniyyət səviyyəsi də daxil olmaqla əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini göstərmək olar. Böhranın dəf olunması, gələn il, rüb, ay və s. dövrlər ərzində ümumi milli məhsulda konkret artım kəmiyyətlərinə nail olmanı isə qısamüddətli məqsədlər kimi nəzərdən keçirə bilərik. Uzun və qısa müddətli məqsədlər məzmununa görə kifayət qədər fərqli olmaqla, onlara nail olmaq üçün görülən tədbirlər də müxtəlifdir.

İqtisadi inkişaf meyarları heç də həmişə məqsəd və ya məqsəd istiqamətləri rolunu oynamır. Bu mülahizənin əksi də doğrudur. Regional inkişafın taktiki məqsədləri qismində çox vaxt uğurlu inkişafın zəruri şərti rolunu oynayan aralıq məqsədlər çıxış edir. Region və ya şəhərin inkişafının belə taktiki məqsədlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- yeni biznes sahələrinin cəlb olunması;
- mövcud biznesin genişləndirilməsi;
- kiçik biznesin inkişafı;
- şəhərin mərkəzinin inkişafı;
- sənayenin inkişafı;
- xidmət sferasının inkişafı;
- əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi;

XX əsrdə sosial-iqtisadi inkişafın gedişi ümumi idarəetmə modellərinin yaranmasına, prinsiplial strukturlarının müəyyən edilməsinə, vəzifələr və səlahiyyətlər ierarxiyasının standartlaşdırılmasına, iş bölgüsü qaydalarının müəyyən olunmasının formalaşdırılmasına gətirib çıxardı.³

Regionun iqtisadi inkişaf səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsində maddi nemətlərin istehsal və istehlak səviyyəsini və bu səviyyənin adambaşına hesablanmasında (ümumi milli gəlir (ÜMG), ümumi daxili məhsul (ÜDM), abambaşına düşən real ÜDM, bu göstəricilərin artım tempi) artımını qiymətləndirən ənənəvi göstəricilər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İnkişaf dinamikasını məqsədəuyğun şəkildə qiymətləndirmək üçün adambaşına düşən gəlirin artım tempi, əmək məhsuldarlığı, eləcə də istehsal və cəmiyyətin struktur transformasiyası tempi kimi regionda iqtisadi artım tempini qiymətləndirən göstəricilərdən istifadə etmək lazımdır. İqtisadi artım tempinə təsir həm bütövlükdə ölkənin, həm də ayrı-ayrı regionların iqtisadi inkişafı üçün mühüm məsələdir.

Ümumi daxili məhsul, adambaşına düşən gəlir, əmək məhsuldarlığı və onların artım tempi kimi xalis iqtisadi göstəricilər regionun sosial-iqtisadi

³ İdarəetmə sosiologiyası (sosial menecmentin nəzəri – metodoloji məsələləri), Ş. T.Quliyeva, Bakı 2013, səh 76

inkişafını tam miqyasda qiymətləndirə bilməz. Əhalinin orta ömür müddəti, səhiyyə və təhsil səviyyəsi, ixtisaslaşma dərəcəsi, həmçinin istehsal və cəmiyyətdə struktur dəyişiklik göstəriciləri heç də az əhəmiyyət daşımır.

Bir çox ölkə və regionların iqtisadi inkişafı ictimai istehsal strukturunda dəyişikliklərlə, xüsusilə sənaye cəmiyyətinin öz yerini tədricən postsənaye cəmiyyətinə verməsilə müşayiət olunur. Məşğul əhalinin getdikcə daha çox qismi qeyri-maddi sferalarda, daha az qismi isə sənaye sahələri və kənd təsərrüfatında çalışır.

Baza sferaları adlanan sahələr baza xarakterindən məhrum olur və bir daha bu xüsusiyyəti daşımayacaqlar. İstehlak fərdiləşir, istehsalın kütləviliyi azalır, istehsalın “kütləsizləşdirilməsi” adlandırılan hal baş verir. İstehsal daha çox əqli xarakter alır, informasiya resursları əsas istehsal amillərinə çevrilir. Əlavə dəyər ilk növbədə qeyri-maddi sferada yaradılır, bu zaman əmək yeni cəhətlərə malik olur. Əməkdə yaradıcılıq funksiyaları üstünlük təşkil etməyə, işçilərdə işinə sadıq qalmaqla işinə yeni elementlər gətirməyə can atan yaradıcı şəxsiyyət tipi formalaşmağa başlayır. Aşağı və yüksək texnologiya sahələri arasında sərhədlər silinir: bütün sahələr idarəetmə, maliyyə və kommersiya innovasiyalarını absorbsiya edərək elmtutumlu olmağa başlayır. İşçilərin bacarıqları və mütərəqqi texnologiyaların olması işçi qüvvəsinə və rəqabət qabiliyyətliliyin digər adı amillərdən daha vacib hesab edilir. Ölkə və regionların vaxtilə malik olduqları ənənəvi üstünlüklər öz əhəmiyyətini itirməyə başlayır. Adı çəkilən bütün tendensiyalar demək olar ki, bütün dünya ölkələrində bu və ya digər ölçüdə təzahür edir.

Qeyri-maddi istehsal iqtisadi inkişafın paradıqmasına çevrilir ki, bu da ölkə və regionların zənginlik dərəcəsini yenidən qiymətləndirməyi tələb edir. Ənənəvi olaraq ölkə və regionlar zənginlik nöqtəyi nəzərindən meşələr, faydalı qazıntılar, torpaq ehtiyatları, iqlim şəraitləri, əsas fondlarının olması ilə, coğrafi əhəmiyyətilə ölçülür. Böyük dəyərin yaradıldığı bir sfera kimi qeyri-maddi istehsal haqqında təsəvvürlər ölkə və regionların zənginlik meyarlarını dəyişir. Birinci yerə insanlarla və onların ixtisasları, idarəetmə texnologiyaları, bazar infrastrukturu,

biznes şəbəkəsi, təşkilatların mədəniyyəti ilə zənginlik kimi amillər irəli sürülür. İqtisadi inkişafın mənbə və amilləri haqqında yeni təsəvvürlər təhsilə, elmə, tibbə, telekommunikasiyalara, menecment biliklərinə baxışı ictimai həyatın, bütövlükdə ölkənin iqtisadi inkişaf tempi və istiqamətlərinə həlledici təsir göstərən sferalarında olduğu kimi dəyişməyə imkan verir.

Beləliklə, region səviyyəsində aşağıdakı meyarları və onlara uyğun gələn sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərini nəzərdən keçirmək olar:

- ✓ ümumi milli məhsul və ya ümumi daxili məhsul (adambaşına düşən mütləq kəmiyyət) və bu göstəricilərin artım tempi;

- ✓ əhali gəlirlərinin orta səviyyəsi və bu gəlirlərin differensiallaşdırılma dərəcəsi;

- ✓ orta ömür müddəti, insanların fiziki və psixi sağlamlıq səviyyəsi;

- ✓ təhsil səviyyəsi;

- ✓ maddi nemət və xidmətlərin (ərzaq məhsulları, xalq istehlak malları, telefon xidmətləri) istehlak səviyyəsi, ev təsərrüfatlarının uzunmüddətli istifadə əmtələri ilə təminat;

- ✓ səhiyyə səviyyəsi (poliklinikalarla, apteklərlə, xəstəxanalarla, diaqnostika mərkəzləri və təcili yardım xidmətləri ilə təminat, təqdim edilən tibb xidmətlərinin keyfiyyəti);

- ✓ ətraf mühitin vəziyyəti;

- ✓ insanların imkanlarının bərabərliyi, kiçik biznesin inkişafı;

- ✓ insanların mədəni həyatının zənginləşdirilməsi.

Regionun iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsinin standart üsulu istehsalın, elə də bir qayda olaraq maddi istehsalın səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Hazırda belə qiymətləndirmə birtərəfli olmaqla yetərli hesab olunmur. Ölkələrdə iqtisadi inkişafın qiymətləndirilməsinə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən işlənilmiş yanaşmalar regionun səviyyəsinin qiymətləndirilməsi zamanı təkcə istehsalın həcminə deyil, həm də təhsil, səhiyyə, ətraf mühitin vəziyyəti, iqtisadi sferada imkanların bərabərliyi, şəxsi azadlıq və həyat mədəniyyəti kimi aspektlərə nəzərdən keçirməyə sövq edir. Regionun inkişafının inteqral göstəricisi qismində

ayrı-ayrı ölkələrin inkişaf səviyyəsini qiymətləndirmək üçün BMT-nin inkişaf proqramı çərçivəsində işlənib hazırlanan insan inkişafı indeksinin istifadəsi tamamilə məqbuldur.

Ayrılıqda bir regionun iqtisadi inkişafının idarə edilməsi zamanı yuxarıda sadalanan bütün müstəqil məqsədləri ayırd etmək və bu məqsədlərə çatmanın monitorinqini həyata keçirmək məqsəduygundur. Xüsusilə, regional istehsalın vəziyyətinin və əhalinin pul gəlirləri dinamikasının monitorinqi ilə yanaşı, iqtisadi inkişafın digər mühüm parametrlərini də təqib etmək zəruridir.

Məktəblərin, uşaq bağçalarının və digər təhsil müəssisələrinin mövcudluğu, keyfiyyət səviyyəsi və onlardan istifadə imkanı, eləcə də insanların təhsil və ixtisas səviyyəsi istənilən regionun inkişaf səviyyəsinin ən vacib parametrləridir. Ərzaq məhsulları ilə təchizat və bu məhsulların keyfiyyətinə nəzarət, pərakəndə satış bazarında istehlakçı hüquqlarının qorunması da həmçinin regional inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi göstəriciləridir. Əhalinin fiziki və psixi sağlamlıq səviyyəsi, orta ömür müddəti, səhiyyə sisteminin inkişaf səviyyəsi və bu sistemdən istifadə, ətraf mühitin vəziyyəti regionun sosial-iqtisadi inkişafının mühüm qiymətləndirmə meyarlarıdır.

Hətta, ölkəmizin regionlarının böyük qismi “iqtisadi böhran” anlayışının dar mənasında bu böhrandan çıxacağını, başqa sözlə, məhsul istehsalının artımında müsbət dinamikanın üstünlük təşkil edəcəyini fərz etsək, müasir anlayışda sosial-iqtisadi inkişaf dinamikasında müsbət dəyişikliklərin baş verəcəyinə inanmaq çətindir. Çünki iqtisadiyyatın ekoloji tərkib hissəsi regionların inkişafını ləngidəcəkdir.

Hazırkı dövrdə ölkə bir çox şəhərlərin ətraf əraziləri genişlənməkdə olan böyük bir zibilliyi xatırladır. Bağ qəsəbələri adlanan bir çox yaşayış massivləri öz tullantılarının yığılıb qaldığı məkanda yerləşir. Torpaqların əhəmiyyətli hissəsi ekoloji sferada geniş vüsət almış və maliyyə vəsaitlərinin ümumi çatışmazlığı ilə daha da güclənən hörmətsizliyin təzyiqi altında bərpaolunmaz şəkildə məhv olur. Bu, insanların ekoloji rifahında kompleks problemlərin sadəcə bir aspektidir.

Çox sayda şəhərlər hava və suyun çirklənməsinin yol verilən hədlərindən dəfələrlə artır həddə çirkləndirir. Böyük miqdarda münbit torpaq sahələri hər il yararsız torpaqlara çevrilərək kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə birdəfəlik çıxarılır. Bütün mənfi ekoloji tendensiyalar ölkəmizin regionlarının sosial-iqtisadi vəziyyətinin ümumi meyllərinə təsir edir.

Regionun sosial-iqtisadi inkişaf anlayışına, əhalinin həyat mədəniyyəti kimi çətin ölçülən amil də daxildir. Regionun inkişafının müsbət dinamikası, yalnız sözügedən regionun əhalisinin həyatının mədəni baxımdan zənginləşməsi şərt ilə mümkündür. Regionun sosial-iqtisadi inkişafı, yalnız digər bərabər şərtlərlə yanaşı hər kəsin şəxsi, o cümlədən iqtisadi sahədə azadlığı genişləndikdə müsbət dinamika ilə gedir ki, bu da kiçik və orta biznesin səmərəli surətdə dəstəklənməsi, antiinhisar tədbirləri, istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi, inkişaf etmiş mənzil bazarı ilə təmin edilən həqiqi hərəkət azadlığının təmin edilməsi zamanı mümkündür.

1.2. Ərazinin sosial-iqtisadi idarəetmə layihələrinin tədqiqi xüsusiyyətləri

Müasir şəraitdə sosial-iqtisadi mühitin başlıca xüsusiyyətləri böhran tendensiyaları, güclənməkdə olan siyasi, iqtisadi, sosial destabilləşmə və s. proseslərin artmasında təzahür edir. Almaniya, ABŞ, Böyük Britaniya, Yaponiya və bu kimi müvəffəqiyyətlə inkişaf edən digər ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, layihə idarəetməsi bir xüsusi idarəetmə texnologiyası kimi qeyri-müəyyənlik, eləcə də müxtəlif səviyyəli sosial-iqtisadi sistemlərin genişlənməkdə olan mürəkkəbliyi, resurslar qıtlığı, təsərrüfatçılıq subyektlərinin kəmiyyət artımı, sosial mühitin tələb və çətinliklərinin dəyişməsi şəraitlərində adı çəkilən problemlərin həlli yoludur.

Region kimi mürəkkəb sosial-iqtisadi sistemin idarəetmə vasitələrinin işlənilib hazırlanması və səmərəli həyata keçirilməsi məsələsi regional idarəetmənin bütün səviyyə və mərhələlərində ən vacib məsələ olmaqla uyğunlaşmanı, o cümlədən idarəetmə proseslərində istifadə olunan forma, texnologiya və metodların təkmilləşdirilməsini təklif edir.

Mezoiqtisadi səviyyədə layihə idarəetməsi prinsiplərinin metodoloji surətdə düzülmüş və köklənmiş tətbiqi, regional və təşkilati resursların bölgüsü və istifadəsi proseslərini optimallaşdırmaq və bu resursları strateji resurslara cəmləşdirmək imkanı verir. Hazırda layihə idarəetməsi ölkə iqtisadiyyatının, inkişafın innovasiya yoluna qədəm qoymasını təmin edən güclü vasitə olmaqla, regionun təkcə təbii, ərazi və maliyyə resurslarının deyil, həm də elmi-texniki və əqli potensialından rəşional istifadəni təklif edir. Bununla əlaqədar, idarəetmə sistemində region tərəfindən təbii şəkildə qurulmuş, həmçinin idarəetmənin regional sisteminin funksional və vasitələr baxımından çeşidliliyini genişləndirən layihə idarəetməsi mexanizminin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi metodologiyasının işlənilib hazırlanmasına tələbat meydana çıxır.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda regional iqtisadiyyatın inkişafının idarə edilməsi prosesinə metodoloji yanaşma və nəzəriyyələrin geniş çeşidinə rast gəlinir. Bununla bərabər, sözügedən predmet sahəsində ümumi məqbul sayılan imperativ

idarəetmənin regional mexanizminin təkmilləşdirilməsi prioritet hesab edilir. İdarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi öz növbəsində, idarəetmə mexanizminin sistem, proses, layihəvi və s. kimi müasir metodoloji yanaşmalar baxımından struktur və funksional xarakteristikasını dərk etmədən qeyri-mümkündür.

Bu mexanizmin xarakteristikasında əhəmiyyətli olaraq mexanizmin struktur və funksional tərkib hissələri nəzərdən keçirilir. İdarəetmə mexanizminin struktur tərkibini: məqsəd, vəzifələr məcmusu, təşkilati və iqtisadi elementlər, hasil edilən qənaətlər sistemi, qanunvericiliklə müəyyən edilən qyda və məhdudiyyətləri məcmusu təşkil edir. funksional çoxluq iki funksional yarımçoxluqdan ibarətdir: əsas və təminədicisi. Əsas yarımçoxluğu: məqsədmüəyyənləşdirici, planlaşdırıcı, əlaqələndirici, tənizmləyici, nəzarətedici və qərarlar qəbulu funksiyaları təşkil edir. Təminədicisi yarımçoxluğa isə: rabitə, normativ-metodik və ekspert-analitik funksiyalar daxildir.

İqtisadiyyatın idarə edilməsi mexanizminin ən mühüm xarakteristikası idarəetmə prosesində dövlət tənizmlənməsi metodları ilə regional iqtisadiyyatda təsərrüfat subyektlərinin özünütəşkilinin nisbətidir. Dövlət tənizmlənməsi formaları qarşılıqlı şərtləndirilən qanunvericilik və proqram kontekstlərində həyata keçirilir. Bu zaman oyun qaydaları, strateji prioritetləri və formalaşdırılmış regional siyasəti nəzərə almaqla, sosial-iqtisadi proseslərin bütün iştirakçıları üçün dövlət qanunvericiliyi ilə qoyulur. Qanunvericilik eyni zamanda prioritet proqram və layihə subyektləri üçün məhdudlaşdırıcı və imtiyazlı şərtləri müəyyənləşdirir. Mahiyyət etibarilə proqram və layihələrdə, iqtisadi inkişafın ümumi idarə edilməsi vəzifəsinin parçalanması xüsusiyyəti təzahür edir. Proqram-layihə reallaşdırılması prosesində idarəetmə mexanizminin yuxarıda adı çəkilən bütün funksiyaları həyata keçirilir.

Haqqında danışılan tədqiqatın predmet sahəsinin regional iqtisadiyyatda layihələrin idarə edilməsi mexanizmi olması ilə əlaqədar: layihə, regionda layihə idarəetməsi, layihə idarəetməsi mexanizmi kimi anlayışların məna baxımından əhatə dairəsinin dəqiqləşdirilməsi məqsəduyğundur. Qeyd etmək lazımdır ki,

“layihə” anlayışı fəaliyyətin geniş çeşidliliyinə şamil oluna bilər. Layihələrin bütün çeşidliliyinin ümumi xüsusiyyətləri: məqsədli sərt istiqamətlənmə (məqsəd yoxdursa, layihə də yoxdur; məqsədlərə reallaşdırıla bilmirsə, layihə də həyata keçirilə bilməz); zaman və resurslara uyğunlaşdırılan tədbir və hərəkətlər sistemi; reallaşdırma üçün müəyyən başlanğıcı və sonu olan verilmiş vaxt intervalı.

Layihə - əlaqələndirilmiş və idarə edilən fəaliyyət növlərinin məcmusundan ibarət, başlanğıc və son icra müddətinə malik olan, vaxt, məsrəf və resurs məhdudiyyəti kimi qoyulmuş tələblərə cavab verən məqsədlərə nail olmaq üçün işlənilib hazırlanan unikal bir prosesdir.⁴ Layihə anlayışının məzmunu etibarilə daha tam izahı bu anlayışı “başlanğıc məqsədə nail olmağa yönəldilən hərəkətlərin kompleks-sistem modelini təşkil edən plan sənədlərinin sistem kompleksi” kimi səciyyələndirir. Layihə anlayışına Stepan L.V. tərəfindən verilən tərifə kifayət qədər oxşardır. Onun tərifinə görə layihə, nəzərdə tutulan və ya güman edilən əməliyyat, tədbir və hərəkətlərdir. Belə mülahizə yürüdüldür ki, anlayış kateqoriyası kimi layihənin tərfi, obyektədən və obyektin həyata keçirilmə sferasından asılı olan layihənin növü ilə bağlıdır. Belə ki, layihə texniki, iqtisadi, sosial, təşkilati və s. sferalarda işlənilib hazırlandıqda və reallaşdırıldıqda layihənin məzmunu və mənası dəyişəcəkdir. Dəyişməyənlər: məqsədli icbari istiqamətlik, məkan və zamanda uyğunluq, resurs müəyyənliyi olacaqdır.

Layihənin mahiyyətinin tədqiqat obyektini kimi müəyyən edilməsində geniş yayılmış yanaşmalara əsaslanaraq, “layihə” anlayışının izahını müəyyən edərkən bu anlayışın iki mahiyyət tərkibini nəzərə almaq təklif olunur: sistem və proses. Bir tərəfdən bu sistem, tədbir və hərəkətlərin resurslar və zaman parametrləri üzrə uyğunlaşdırılmış və əlaqələndirilmiş sistemdir. Digər tərəfdənsə layihənin, formalaşdırılmış məqsədlərə çatmağa gətirib çıxaran bu hərəkətlərin icrası, həyata keçirilmə prosesi kimi təzahür edən reallaşdırılma aspektini nəzərə almamaq olmaz. Layihənin anlayış tərkibinin üçüncü aspektini də nəzərə almaq məqsəduyğundur. Layihəni, sistemlərin iyerarxialılığı prinsipinə söykənərək (istənilən sistem daha yüksəkdə dayanan sistemin alt-sistemidir) sosial-iqtisadi

⁴ Проектный анализ и проектное финансирование, И.А. Никонова, Москва 2012, сәh 15.

sistemin inkişaf prosesi, proqramı, strategiyası, prosesi və s.-nin alt-sistemi kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Beləliklə, layihənin tərifi aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir. Layihə, çoxsaylı formalaşdırılmış məqsədlərin reallaşdırılması prosesində daha yüksək iyerarxik səviyyənin məqsədlərinə çatmanı şərtləndirən bu məqsədlərə müvafiq olaraq resurs, müddət və icraçılar üzrə uyğunlaşdırılan ətraflı şəkildə işlənilib hazırlanmış tədbir və hərəkətlər sistemidir.

Layihənin özülünü təşkil edən xarakteristikasını qismində layihənin sistemliliyini təyin etməklə, layihə idarəetməsini iqtisadiyyatın mezosəviyyəsinin mürəkkəb və mürəkkəb quruluşlu sistemlərinin idarə olunması baxımından nəzərdən keçirmək zəruridir. Çünki istənilən layihə, o cümlədən təşkilati layihələr müəyyən əraziyə və ya regiona bağlanmışdır və layihənin reallaşdırılmasının idarə olunması prosesi mahiyyətə, regional idarəetmənin alt-sistemidir.

Layihə idarəetməsi spesifikasiyasını mürəkkəb quruluşlu sistem kimi əks etdirən bir sıra məqamları qeyd etmək lazımdır. Layihə idarəetməsinin yönləndirildiyi obyektlər qismində hər şeydən əvvəl, həm öz fəaliyyətini regional iqtisadiyyatın təkrar istehsal klaster və sahələri çərçivəsində həyata keçirən yerli ictimaiyyətlər, həm də ayrı-ayrı inteqrasiya edilən təkrar istehsal elementlərinin təmsil etdiyi inteqrasiyalaşdırılmış komplekslər çıxış edir. Layihə idarəetməsinin sözügedən obyektləri məqsədləri müxtəlif istiqamətlərə yönələn mürəkkəb quruluşlu, çoxsəviyyəli sistemlərdir. Belə obyektlərin layihə idarəetməsi, layihənin həyata keçirilməsindən sinerji effekti əldə etmək üçün müvafiq informasiya və resurs təminatı olduqda iyerarxik struktura malik olmalıdır.

Layihə idarəetməsinin, layihənin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi üzrə hərəkətlər sistemi kimi anlayışı, bu idarəetmənin metodoloji tədqiqatını müəyyənləşdirir ki, həmin tədqiqatın həddlərində “bir tərəfdən, iqtisadi sistemin şəxsi potensialını, digər tərəfdənsə iqtisadi sistemin xarici mühitlə münasibətlərini səciyyələndirən sistem göstəricilərinin dinamikasının izlənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Birinci qrupa özünütəşkil, özünüplanlaşdırma, özünütənzimləmə, ikinciyə isə adaptivlik, çeviklik, ortaqlıq, muxtariyyət,

iyerarxialıq daxildir.” Yuxarıda deyilənlər layihə idarəetməsilə əlaqədar bilavasitə layihənin spesifikasiyasına: layihə məqsədlərinin formalaşdırılması və reallaşdırılması prosesinin, eləcə də resursların bölgüsü və istifadəsi prosesinin, layihənin reallaşdırılmasının təşkili və prosesinin hərəkətlər sistemi olaraq planlaşdırılması və nəzarətinə şamil edilir.

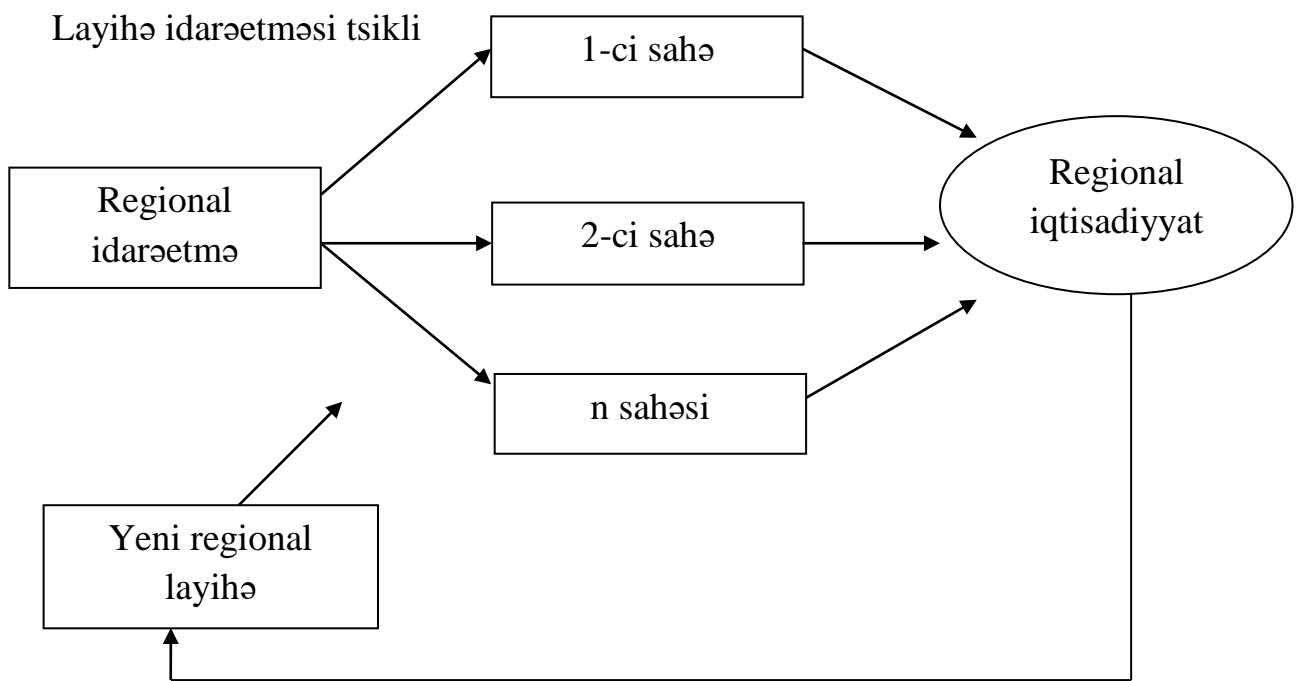
Müasir iqtisadi ədəbiyyatda “layihənin idarə olunması” və “layihə idarəetməsi” anlayışlarına terminoloji cəhətdən sinonim olaraq yanaşılır. Lakin belə hesab edilir ki, “layihə idarəetməsi” geniş mənada işlənməklə, ərazinin idarəetmə sisteminin qüvvədə olduğu əhatə dairəsində həyata keçirilən layihələr qrupunun idarə edilməsi prinsipləri üzərində qurulmuş idarəetməni bildirdiyi halda, “layihənin idarə olunması” termini daha dar anlayışdır və lokal xarakterli layihənin idarə edilməsini nəzərdə tutur. Bu halda idarəetmənin mənası, layihə məqsədlərinin reallaşdırılmasına yönəldilən ərazi idarəetməsinin alt-sisteminin ayrılmasına gətirib çıxarır. Belə sistemin olmaması regionda layihələrin idarə edilməsini heç də inkar etmir. Bu zaman, ayrı-ayrı layihələrin idarə edilməsi ümumi ərazi idarəetməsi prosesi çərçivəsində həyata keçirilir.

Layihənin formalaşdırılma və həyata keçirilmə səviyyəsini nəzərə almaqla idarəetmə vasitələrilə məqsədli funksiyaların müxtəlif tərkiblə əlaqədar bu elementlərin xarakteristikasını nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur. O.V.İnsakovun işində cədvəl 1-də təsərrüfatçılıq sistemi səviyyəsini strukturlaşdırılması və bu elementlərin institusional xarakteristikası baxımından layihənin səviyyəsindən asılı olaraq layihə idarəetməsi prosesinin vasitə və göstəriciləri əks etdirilmişdir.

Layihə idarəetməsinin xarakteristikası – səviyyələr üzrə təsvir.

Layihə idarəetməsi səviyyələri	Layihə idarəetməsinin komponentləri		
	İdarəetmə vasitələri	Layihə idarəetməsi prosesinin funksiyaları	Reallaşdırma göstəriciləri
Dövlət səviyyəsində layihə idarəetməsi	Inzibati tənzimləyici potensial, ümumdövlət siyasəti çərçivəsində işlənib hazırlanmış ümumi reqlamentlər və strateji istiqamətlər, çoxtərkibli proqram və layihələr, inzibati resursların üstünlük təşkil etməsi	Ölkə əhalisinin və cəmiyyətinin məkan və zamanda həyat təminatlılığı şəraitinin formalaşdırılması, tənzimlənməsi və təkrar istehsalı,	Təbii və ya dəyər ifadəsində ümumi milli məhsul, layihənin strateji məqsəd istiqamətləri
Regional səviyyədə layihə idarəetməsi	Regional məqsədlərin layihəvi reallaşdırılmasına bilavasitə təsiri təmin edən vasitələr, idarəetmə prosesində, proses məqsədlərinə yönəldilmiş proses texnologiyalarının, eləcə də təşkilati və inzibati resursların üstünlük təşkil etməsi	Regional iqtisadiyyatın artım zonalarının aktivləşdirilməsi prosesində regional resurslardan səmərəli istifadə	Ümumi regional məhsul, sahələrin inkişafının məqsədli göstəriciləri, regionun sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri
Yerli səviyyədə layihə idarəetməsi	Layihələrin həyata keçirilməsi proseslərində iştirak edən subyektlərin maraqlarının razılaşdırılması mexanizmləri	Yerli əhalinin tələbatını ödənilməsi üçün konkret əmtəə və xidmətlərin istehsalının təmin edilməsi	Təbii ifadədə əmtəə və ya xidmətlər

Layihə idarəetməsinin bir o qədər əhəmiyyətli xüsusiyyətləri layihələrin idarə olunmasının təkcə üfqi və şaquli iyerarxik xətt üzrə deyil, həm də coğrafi, iqtisadi, informasiya və bazar məkanlarında qarşılıqlı əlaqəliliyi və qarşılıqlı şərtləndirilməsidir. Belə ki, təhsil, kənd təsərrüfatı, səhiyyə və s. sahələrdə ölkə miqyaslı layihələrin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi eyniadlı regional layihələrin formalaşdırılması və həyata keçirilməsini təklif edir ki, buraya da təbii olaraq çoxsaylı lokal regional, bələdiyyə, korporativ və təşkilati layihələr daxildir. Qonşu regionlarda başlanmış layihələr konkret ərazidə də belə bir işin həyata keçirilməsini şərtləndirir. Məsələn, nəqliyyat şəbəkəsinin inkişafına dair layihələr, yaxud güclənən rəqabət eyni layihələrin sözügedən bələdiyyə ərazisində də reallaşdırılması zərurətini yaradır.

Şəkil 2. Regionda layihə idarəetməsi tsikli.

Layihə idarəetməsinin başlıca xüsusiyyətləri arasında, layihə idarəetməsinin regional sisteminin formalaşdırılması zərurətini şərtləndirən xüsusiyyətlər olaraq tsikllilik və zamanda fasiləsizlik xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır. Sxemdə layihə idarəetməsinin regional sisteminin layihə idarəetməsi tsikli təsvir edilmişdir. Sxemdə regional iqtisadiyyatın layihə idarəetməsi tsikli təsvir edilmişdir. Bu

zaman, yeni layihələrə başlayanlara cavab olaraq, layihənin reallaşdırılma nəticələrinin ayrılmaz bağları və təkcə ayrı-ayrı sahələrin inkişaf proseslərində deyil, həm də bütün region iqtisadiyyatında əksi göstərilmişdir.

Layihə idarəetməsinin zamanda fasiləsizliyi o deməkdir ki, bir layihənin həyata keçirilməsinin idarəetmə tsiklinin başa çatması ilə, dərhal digər bir layihənin reallaşdırılmasına ehtiyac meydana çıxır. Belə layihə region iqtisadiyyatının və ya sosial sferanın tamamilə başqa sahəsinə aid ola bilər. Regionda layihə idarəetməsi lokal layihədən fərqli olaraq, daima mövcuddur və heç vaxt sona çatmır, çünki mahiyyət etibarilə, istənilən regional layihənin reallaşdırılması əlavə və yeni layihələr çoxluğunun formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə təkan verən təşəbbüsdür.

Beləliklə, layihə idarəetməsinin təşkilati-funksional məzmunu, layihənin mahiyyət tərkibilə müəyyənləşdirilir ki, bu tərkibin də mənası, layihə məqsədlərinə çatmanı şərtləndirən razılaşıdırılmış tədbir və hərəkətlər sistemi kimi anlayışına gətirib çıxarır. Regionda layihə idarəetməsi prosesində idarəedici təsirlərin forma və mexanizmləri, ayırd edilən çoxsaylı xüsusiyyətlərlə: məkan və zamanda müxtəlifcinslilik, region məkanının bütün çoxobrazlılığında qarşılıqlı əlaqəlilik və qarşılıqlı şərtləndirilmə ilə şərtlənir.

1.3. Regionun iqtisadiyyatının inkişafında layihələrin reallaşdırılması prinsipləri

Müasir bazar iqtisadiyyatı və yüksək elmi-texniki tərəqqi templəri şəraitində ölkənin sürətləndirilmiş innovasiyalı inkişafa yönləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafı sərmayəçilik resursu potensialının maksimal istifadəsini, sərmayələr həcmının artırılması, sərmayələrin struktur təkmilləşdirilməsi və sərmayələr dövriyyəsinin sürətləndirilməsini tələb edir. Bununla yanaşı, ölkədə təkcə sərmayələrin məcmu səviyyəsi deyil, həm də sərmayələrin maliyyə və sosial stabilliyinin qarantı kimi regionlarda innovasiya potensialının bölgüsü vacibdir. Müasir şəraitdə məhz sərmayələr ərazilərdə iqtisadi artımın və milli gəlirin şərti hesab olunmaqla, ümumi regional məhsul həcmi və büdcəni nəzərəcarpan dərəcədə artırmağa qadirdir. Ölkəmizin regionlarının əksəriyyəti üçün bu, rəqabət üstünlüklərini möhkəmləndirməkdə, yeni iqtisadi siniflər ələ keçirməkdə, sərmayəçilik potensialını üzə çıxarmaqda əla fürsətdir. Bu məsələlərin həyata keçirilməsi vasitəsi sərmayə layihəsidir ki, bunun da köməyiylə seçilmiş məqsəd üzrə istiqamətləndirilən obyektin yaradılması imkanı və iqtisadi məqsədəuyğunluğu aydınlaşdırılaraq əsaslandırılır. Bununla əlaqədar, regional sərmayə layihələrinin istifadəsilə regionlarda investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsinin inkişaf səviyyəsi, regionların və bütövlükdə ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyinin həlledici amilinə çevrilir.

Regionların dayanıqlı inkişaf modelinə keçidi aşağıda qeyd edilən ən önəmli prinsiplərin yerinə yetirilməsi şərti ilə mümkündür:

- Ekoloji təhlükəsizlik ölkənin və regionun milli təhlükəsizliyinin tərkib hissəsini özündə ehtiva edir;
- Bütün ekoloji, iqtisadi və sosial təhlükəsizlik subyektlərinin, eləcə də təbii mühitə təsirin bütün resurs və mənbələrinin əhatə olunmasını nəzərdə tutan dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində sistemlilik və komplekslilik;

- Dayanıqlı inkişafın idarə edilməsi sisteminin fəaliyyətində fasiləsizlik və bu fəaliyyətin, həll edilməkdə olan ekoloji və sosial-iqtisadi məsələlərin miqyası və xarakterinə uyğunluğu;

- Həqiqi yaranmaqda olan sosial-iqtisadi və ekoloji situasiyanı nəzərə almaqla dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinə dair tədbirlərin prioritetliyi.

Regionlarda nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına dair layihələri həyata keçirərkən regional hakimiyyət orqanları ilə sahibkarlıq strukturlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin əsas məqsədləri qismində aşağıdakıları ayırd etmək lazımdır:

- ✓ Sərmayələrin cəlb edilməsi;

- ✓ Regional nəqliyyat infrastrukturunu obyektlərinin tikinti və istismar keyfiyyətinin yüksəldilməsi

- ✓ Regional nəqliyyat infrastrukturunun yaradılması və inkişafına innovasiya texnologiyalarının cəlb edilməsi;

- ✓ Regionda yeni iş yerlərinin yaradılması;

- ✓ Regional nəqliyyat infrastrukturunu obyektlərinin istismarı zamanı enerjiyə qənaət texnologiyalarının istifadəsi.

Şəxsi-dövlət tərəfdaşlığının təriflərinin göstərilən tərkibli təhlil onu deməyə əsas verir ki, regional hakimiyyət orqanları ilə sahibkarlıq strukturlarının qarşılıqlı fəaliyyətinə dair ölkəmizin təcrübəsində təəssüf ki, buna oxşar layihələrin həyata keçirilməsində əsas effektlər kimi müstəsna olaraq iqtisadi effekt hökmranlıq edir. Eyni zamanda dünya təcrübəsi göstərdiyi kimi, şəxsi-dövlət tərəfdaşlığı həmçinin cəmiyyət üçün sosial effektin, regional büdcələr üçün isə büdcə effektinin reallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Beləliklə, regional sərmayə infrastrukturunu layihələri üçün, maraqlı tərəflərin üç qrupunu fərqləndirmək olar:

- Sərmayə layihəsinə cəlb olunan şəxsi biznes nümayəndələri;

- Layihəyə təşəbbüs göstərən və həmmaliyyətləşdirən regional və bələdiyyə hakimiyyəti orqanları;

- Layihə çərçivəsində yaradılan və istismar edilən infrastrukturun istifadəçisi olan region əhalisi;

Şəxsi-dövlət tərəfdaşlığı layihələrinin səmərəli həyata keçirilməsini başlıca prinsipi qismində, regional infrastruktur investisiya layihəsində maraqlı tərəflər üçün iqtisadi, sosial və büdcə effektlərinin ahəngdarlaşdırılması prinsipini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Cədvəl 2.

Ərazi nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına dair sərmayə layihələrinin həyata keçirilməsi prinsipləri.

Prinsipin adı	Prinsipin xarakteristikası
İqtisadi, sosial və büdcə effektlərinin ahəngdarlaşdırılması prinsipi	Bu prinsip region infrastrukturunun inkişafının sərmayə layihələri özündə ərazinin ekoloji, iqtisadi və sosial inkişaf məqsədlərini ahəngdar şəkildə birləşdirməlidir.
Regional icra hakimiyyətinin strateji dominantı prinsipi	Bu prinsipə görə, AR-nın icra hakimiyyəti orqanları subyektlərinə regionların nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı layihələrinin həlledici təşəbbüskarları və əlaqələndiriciləri olaraq yanaşılmalıdır. Regional hakimiyyət orqanlarının əsas funksiyalarına: ərazilərin nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf strategiyasının formalaşdırılması, şəxsi sərmayələrin cəlb edilməli olduğu prioritetlərin və konkret layihələrin müəyyən edilməsi şamil edilir.
Layihələrin vahid strategiyada inteqrasiyası prinsipi	Bu prinsipdə, həyata keçirilən infrastruktur layihələri ərazilərin vahid inkişaf strategiyasına əsaslanmalı olduğu nəzərdə tutulur. Bunun hesabına müxtəlif layihələr arasında sinerji effektinin əldə olunması nəzərdə tutulur.
Sərmayələrin multiplikasiyası prinsipi	İqtisadi fəaliyyətin müxtəlif subyektlərinin sərmayə qoyuluşlarının birləşdirilməsini: AR investisiya fondunun büdcə assiqnasiyasını, AR büdcə subyektlərindən sərmayələri, yerli idarəetmə səviyyələrinin büdcələri, həmçinin şəxsi sərmayələri nəzərdə tutur.
Ərazilərin nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı layihələrinin uyğunluğu prinsipi	Bu prinsipə görə, infrastruktur layihələri AR subyektlərinin iqtisadi potensialını daha tam şəkildə həyata keçirməlidir. Buna müvafiq olaraq, sözügedən potensiallar regionların sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərinin, kateqoriyalarında müəyyən edilməlidir ki, bu kateqoriyalar da ərazilərin inkişaf strategiyalarında əks olunur.

Rəqabət və rəqabət qabiliyyəti prinsipi	Bu prinsip infrastrukturun yaradılan obyektlərinin özlərinin birbaşa və dolayı rəqibləri olduğu tezisindən irəli gəlir, bundan əlavə, infrastruktur layihələrinin təşəbbüskarları rəqabəti dəstəkləməlidirlər.
---	--

Şəxsi kapital vəsaitlərinin cəlb edilməsilə infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması probleminin təhlili əsasında müəyyən edilmişdir ki, hal-hazırda Azərbaycan biznes ictimaiyyətinin nümayəndələri buna oxşar sərmayə layihələrilə bağlı sərbəst şəkildə təşəbbüs irəli sürməyə qadir deyillər. Bunun nəticəsi olaraq, regional hakimiyyət orqanları ilə sahibkarlıq strukturlarının qarşılıqlı fəaliyyəti əsasında regionda nəqliyyat infrastrukturunun inkişafının təşkilati-iqtisadi mexanizminin mühüm prinsipi, regional icra hakimiyyəti hökmranlığı prinsipi olmalıdır. Məhz regional hakimiyyət orqanları ərazilərin nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf strategiyasını qurmalı, şəxsi sərmayələrin cəlb edilməsinin zəruri olduğu prioritetləri və konkret layihələri müəyyən etməlidir. Sərmayəçilik fəaliyyətinin idarə olunması prosesinin həyata keçirilməsində adətən üç prinsipi bir-birindən ayırırlar:

- *sistemlilik prinsipi*. Hər bir layihə təbii olaraq, regionda artıq mövcud olan istehsal sahələrinin fəaliyyətilə, ərazinin məqsəd və resurslar üzrə, məkan və zaman kəsiyində inkişafının mövcud plan və layihələrilə əlaqələndirilməlidir.

- *ərazi resurslarından optimal istifadə*. Resurs və imkanlar hər zaman məhdud olduğuna görə, digər bərabər şəraitlərdə həmin miqdarda resursların daha qənaətlə və daha səmərəli istifadəsini təklif edən layihələri seçmək və belə layihələrin reallaşdırılmasına stimula vermək lazımdır.

- *layihənin kompleks sosial-iqtisadi və ekoloji qiymətləndirilməsi prinsipi*. Dövlət mərkəzinin məqsədlərilə ziddiyyət olmadıqda, layihəni regionun kompleks inkişafı məsələlərinin həllinə bu layihənin verəcəyi töhfələr baxımından qiymətləndirmək zəruridir. Bu töhfə hər şeydən əvvəl, ərazinin iqtisadi inkişafında, sosial nemətlər artımında layihənin rolunun qiymətləndirilməsində və sözügedən layihənin ətraf təbii mühitə təsir xüsusiyyətlərində öz əksini tapır.

Regional sərmayələşmə ikiqat ətraf mühitlə: çərçivəsində sərmayələşmənin (investisiyalaşmasının) həyata keçirildiyi region subyektinin mühiti olan yaxın ətraf və regionun özünün mövcud olduğu mühit olan uzaq ətrafla əhatə olunduğuna görə spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Daxili və xarici mühit öz aralarında qarşılıqlı əlaqədə olmaqla, sərmayələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı bu prosesin uçot və təhlilinin aparılması zərurətini meydana gətirir. Bu o deməkdir ki, lazımı anda xarici və daxili mühit amillərinə idarəetmə təsirindən yararlanmaq məqsədilə, regional sərmayə layihələrinin həyata keçirilməsi nəticələri daima monitorinq edilməlidir.

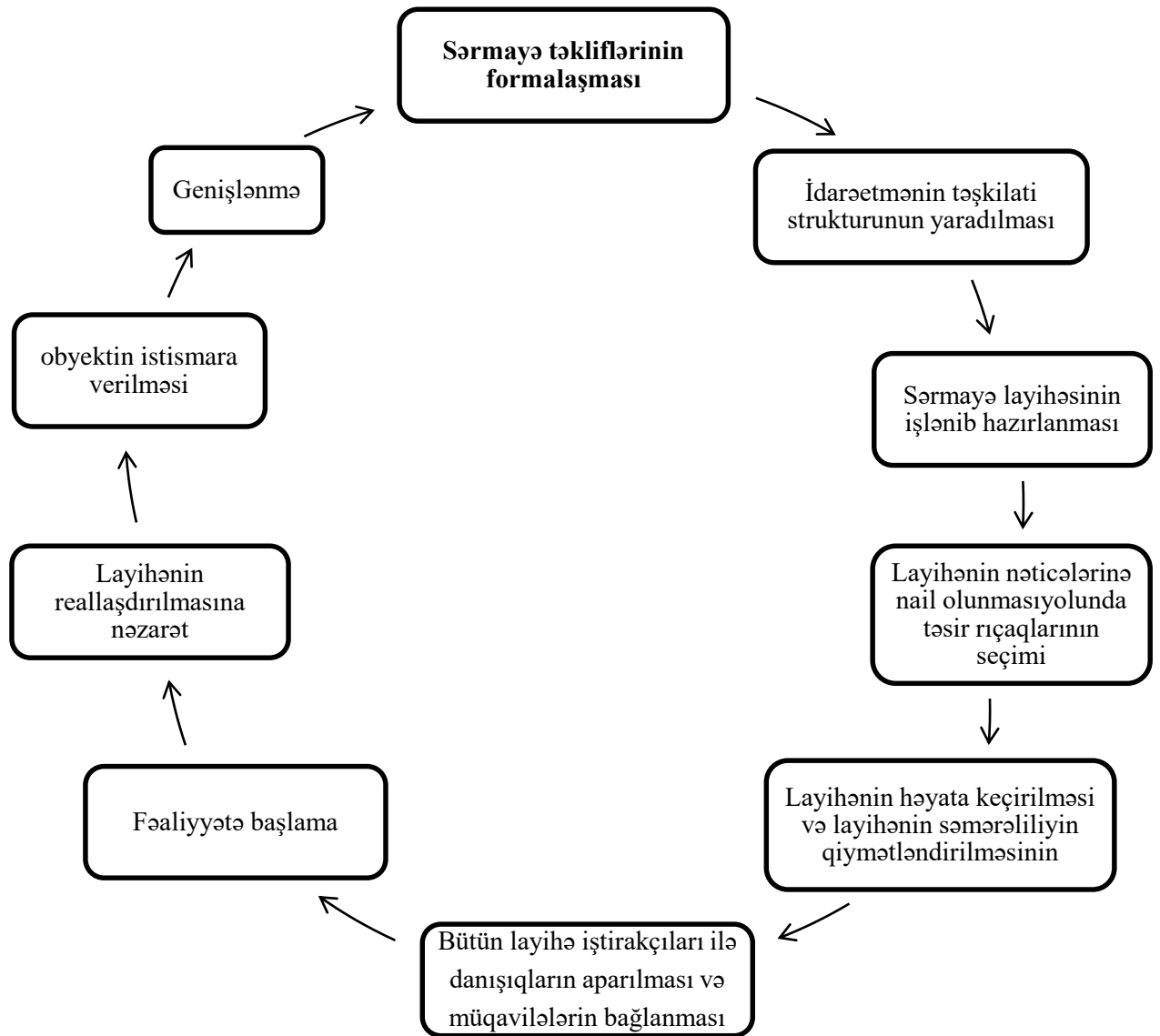
Belə mürəkkəb proses, bu prosesin bütün elementləri arasında dəqiq qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin olunmasını tələb edir ki, bu da yalnız, investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsinə, müəyyən məhdud vaxt müddətlərində məhdud resursların maksimal səmərəli istifadəsi zamanı hesablaşmalarda layihənin reallaşdırılma planlarını əsaslandırmaq imkanı verən layihə yanaşmasının həyata keçirilməsi əsasında mümkündür.

Hal-hazırda layihələrin idarə olunması sferasında nəzəri və praktiki tərtibatların əksəriyyəti şirkət və korporasiyalarda istifadəyə yönəldilmişdir. Regional aspekt çox vaxt layihələrin və idarəetmə orqanlarının strukturunun optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Ölkəmizin iqtisadi inkişafının müasir mərhələsində regional sərmayə(investisiya) layihələrindən yararlanmaqla regionun inkişafının kompleks idarə edilməsi konsepsiyası mövcud deyildir. Belə şərait regional sərmayə layihələrinin sosial-iqtisadi potensialından səmərəli istifadəni qeyri-mümkün edərək müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı şəraitində idarəetmə sisteminin bu layihələrlə elmi əsaslandırılmasını şərtləndirir.

Müasir Azərbaycanda dövlət səviyyəsində layihə yönümlü idarəetmənin həyata keçirilməsi səhiyyə, təhsil, mənzil tikintisi və kənd təsərrüfatı sahələrində prioritet olan milli layihələrin yerinə yetirilməsindən başladı. Milli layihələr idarəetmənin sahəvi və layihə metodlarının birləşdirilməsi əsasında iqtisadi sahələrin dövlət tənzimlənməsinin yeni təşkilati-iqtisadi formasını özündə ehtiva edir ki, bu da təsərrüfatçılıq fəaliyyəti prosesində təsirin inteqral effektini və

qurumlararası əlaqələndirməni təmin edir. belə miqyasda layihələrin reallaşdırılması təkcə ildən ilə artan böyük miqdarda maliyyə resurslarının ayrılmasını deyil, həm də bütün mərhələlərdə işlərin gedişatının idarə olunmasının düzgün təşkilini nəzərdə tutur.

Regional səviyyədə sərmayə layihələrinin idarə edilməsi prosesini layihənin həyat tsiklinə uyğun olaraq aşağıdakı şəkildə təsvir etmək olar. (Şəkil 3.)

Şəkil 3. Sərmayə layihələrinin həyat tsikli.

Sərmayə layihələrinin ayrı-ayrı fazalarının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu fazalar bir-biri ilə zəncirvari şəkildə bağlıdır. Hər fazada gedən proses uğurlu şəkildə başa çatmasa növbəti fazanın başlanması geriləyə bilər.

Sərmayəyəqədərki fazaya daxildir:

- Sərmayə təkliflərinin formalaşması;
- Sərmayə layihəsinin işlənilib hazırlanması;
- layihənin nəticələrinə nail olunmasıyolunda təsir rıçaqlarının seçimi;
- layihənin həyata keçirilməsi və layihənin səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin;
- bütün layihə iştirakçıları ilə danışıqların aparılması və müqavilələrin bağlanması;

Layihənin istismar fazası:

- fəaliyyətə başlama;
- Layihənin reallaşdırılmasına nəzarət;
- obyektin istismara verilməsi;
- Genişlənmə.

Bu proses sərmayələr təkliflərinin formalaşması ilə başlayır. Regional aspektdə sərmayələşdirmə qərarlarının formalaşdırılması və qəbulu prosesinin xüsusiyyəti, sərmayə layihələrinin həyata keçirilməsində iştirak edən bütün tərəfləri qane edə biləcək prioritet vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi və müəyyən sxem və mexanizmin işlənilib hazırlanmasıdır.

Fəsil 2. ƏRAZİNİN SOSIAL-İQTİSADI LAHIYƏLƏRİNİN TƏHLİLİ

2.1. Ərazisinin sosial-iqtisadi inkişafına dair planının hazırlanması

Bələdiyyə ərazisinin sosial-iqtisadi inkişafına dair proqnozun işlənilib hazırlanması bələdiyyə ərazisinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin təhlilindən başlayır. Bu proqnoz təhlil edilən dövrün faktiki göstəricilərilə əvvəlki illərin plan və faktiki göstəricilərinin tutuşdurulması yolu ilə aparılır.

Sosial-iqtisadi inkişafa dair plan, bələdiyyə ərazisində yerləşən müəssisə, idarə və təşkilatların plan materialları əsasında dövlət qanunvericiliyinin tələblərinə uyğunluğu nəzərdə tutur.

Planın əsas müddəaları qismində iqtisadiyyat və sərmayələrin artım tempinin saxlanılması və artmasını, bunun əsasında işə əhalinin gəlirlərinin artım templərinin dəstəklənməsini qeyd etmək olar.

Planın işlənilib hazırlanması zamanı xarici iqtisadi və ölkədaxili amillər nəzərə alınmışdır.

Müsbət xarici iqtisadi amillərə dünya iqtisadiyyatının artım templərinin stabilləşdirilməsi, neft-qaz ehtiyatlarına kifayət qədər yüksək tələb səviyyəsinin saxlanması, sərmayəçilik iqliminin yaxşılaşdırılması, Azərbaycanın sərmayəçilik reytinginin yüksəlməsi, mənfi amillərə isə ölkə iqtisadiyyatının karbohidrogen xammal ixracından asılı olması, Azərbaycan metallarının idxalçısı olan ölkələrin daxili istehsalının inkişafı, ortamüddətli perspektivdə dünyada qara və əlvan metalların qiymətinin aşağı düşməsi şamil edilir.

Müsbət ölkədaxili amillərə, güclənən rəqabət şəraitində Azərbaycan şirkətlərinin sahibkar fəallığının artımı, sərmayələşmə fəallığının artımı və sərmayələrin keyfiyyətinin yüksəlməsi, təbii inhisar sektorunun təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, enerjiyə qənaət texnologiyalarının tətbiqi, ödəmə qabiliyyətli əhalinin daxili tələbinin yüksəlməsi, təhsil, səhiyyə, mənzil tikintisi sahələrində milli layihələrin həyata keçirilməsi aid edilmişdir.

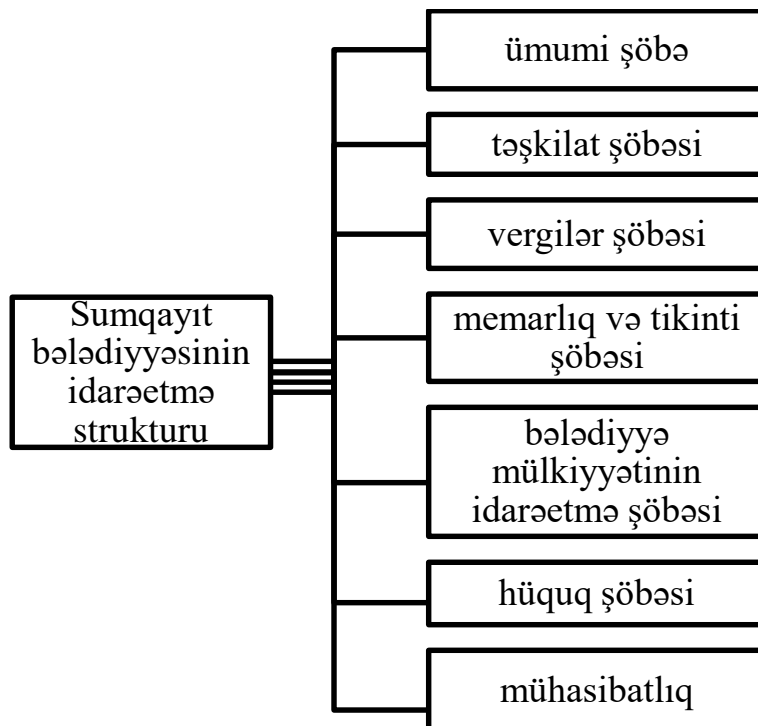
Mənfi amillərə isə, rəqabətli idxalın artımı hesabına daxili tələbə istiqamətlənən sahələrdə vəziyyətin pisləşməsi, inflyasiyanın məqsədli funksiyası

ilə müqayisədə enerji daşıyıcılarına tələbin artım tempinin yüksəlməsi, ayrı-ayrı sahələrin əsas fondlarının fiziki və mənəvi köhnəlməsi, əhalinin təbii artım sürətinin azalması, əhalinin yaşlanması, eləcə də büdcənin təqaüd və sosial təminat məsrəflərinin artması daxildir.

Sumqayıt Bələdiyyəsinin son illərdə yerli özünüidarəetmədə təkmilləşdirilmə proqramı çərçivəsində bir sıra vacib layihələr yerinə yetirilmişdir. 2015-ci ildə yerli sosial-iqtisadi inkişafa dair proqramına əsasında bələdiyyə ərazisində ümumi dəyəri 335385 manat məbləğində olan 12 iri həcmli layihə reallaşdırılmasına başlanılmışdır.⁵ Bu layihələr ümumilikdə təhsil, səhiyyə, nəqliyyat, ekologiya və tikinti sahələrini əhatə etmişdir. 2016-cı ildə isə 8 ay ərzində 2015-ci ildə start verilmiş bütün layihələr tamamlanmışdır.

2016-cı ilin Sumqayıt Bələdiyyəsi əhalini problemlə məsələlərilə bağlı ərazilərdə birinci dərəcəli məlumatlara görə dəyəri 5672130 manat məbləğində olan 121 layihə yerinə yetirmişdir.

Sumqayıt bələdiyyəsinin idarəetmə aparatının quruluşu aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.(Şəkil 4)

Şəkil 4. Sumqayıt icra aparatının strukturu⁶.

⁵ <http://sumqayit-bl.gov.az/index.php?id=461>

⁶ <http://belediyye.proline-az.com/az/page/sumqayit-belediyyesi>

Sumqayıt bələdiyyə ərazisinin yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətində başlıca prioritetlər aşağıdakılardır:

- əhalinin ən mühüm həyat təminatı sistemlərinin dayanıqlı fəaliyyətinin təmin olunması;

- sosial sferanın, hər şeydən əvvəl səhiyyə, təhsil və əhalinin mənzil təminatı sferalarında milli layihələrin həyata keçirilməsi yolu ilə təkmilləşdirilməsi;

- küçə-yol şəbəkəsinin əsaslı təmiri və yenidən qurulması, yaşayış məskəninin rifah səviyyəsinin və yaşıllaşdırılmasının yaxşılaşdırılması;

- bələdiyyə mülkiyyəti, torpaqları və daşınmaz əmlakından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi;

- səmərəli istehsalın inkişafı üçün şəraitin yaradılması, sahibkarlıq və sərmayəçilik fəaliyyətinin dəstəklənməsi;

- işləyən və bütün əhalinin real gəlirlərinin artım dinamikasının saxlanması, ödəmə qabiliyyətli tələbin yüksəldilməsi və yoxsulluğun azaldılması;

- şəhər sakinlərinin ekoloji və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi.

Bələdiyyə ərazisi üçün yaxın beş ilə təyin edilən strateji məqsəd yerli əhəmiyyətli məsələlərin tam şəkildə həlli üçün iqtisadi baxımdan özünü təmin etmə qabiliyyətidir.

Bələdiyyə ərazisinin inkişafının strateji planı, aşağıdakı bir sıra qarşılıqlı əlaqəli müddələrdən təşkil edilməli olan idarəetmə sənədidir:

- bələdiyyə ərazisinin inkişaf məqsədləri;

- qoyulmuş məqsədlərə çatma yolları;

- potensial imkanlar. bu imkanların reallaşdırılması nəzərdə tutulmuş nəticələri əldə etmək imkanı verəcəkdir.

- seçilmiş istiqamətlərə dair hərəkətlərin təşkili metodları;

- qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün zəruri resursların siyahısı;

- resurslardan istifadə üsulları.

Sözgedən məqsədə, aşağıdakı strateji məsələlərin həll edilməsi yolu ilə nail olmaq mümkündür. Həmin məsələlərin həlli Sumqayıt bələdiyyəsinin inkişaf

planının yerinə yetirilməsinin artıq birinci ilində ilkin nəticələr əldə etməyə kömək edir:

1. bələdiyyə ərazisində istehsal edilən daxili məhsulun iki dəfə artırılması.
2. əhali məşğulluğunun səviyyəsində təmin edilməsi.
 - bələdiyyə ərazisi büdcəsinin artırılması.
 - gənc mütəxəssis ailələrinin cəlb olunması.
 - bir sıra kiçik müəssisələrin yaradılması.

Təbiətdən istifadə, ətraf mühitin mühafizəsi və ekologiya sferalarında yürüdülmən siyasətin məqsədi, ərazinin təbii-resurs potensialından istifadənin səmərəliliyinin və ekoloji təhlükəsizliyin yüksəldilməsindən ibarətdir.

Təbiətdən istifadə və ekologiya sahəsində başlıca vəzifə təbii ehtiyatların rəşional istifadəsi və dayanıqlı təkrar istehsalı, ətraf təbii mühitin sağlamlaşdırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsindən ibarətdir.

Bu məqsədlə aşağıdakılar yerinə yetirilməlidir:

- yaşayış məntəqələrinin ərazilərində bərk məişət tullantılarının saxlandığı yerlərin istismarı və təmizlənməsi;
 - bərk məişət tullantıları poliqonunun tikintisi;
 - hidrotexniki qurğuların təhlükəsiz vəziyyətə gətirilməsinə dair tədbirlərin həyata keçirilməsi;
 - məktəb və məktəbəqədərki təhsil müəssisələrində ekoloji tərbiyənin təşkili;
 - ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
 - meşələrin bərpası və mühafizəsinə dair tədbirlərin görülməsi;
- Əmək və məşğulluq sferasında siyasətin məqsədləri:
- əhalinin məşğulluğu üçün şəraitin formalaşdırılması, işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
 - işçi və işəgötürənlərin maraqlarının uyğunlaşdırılması, kollektiv əmək mübahisələrinə dair xəbərdarlıq;

Başlıca vəzifələr:

- məhdud iqtisadi və maliyyə imkanları şəraitində işsizlik səviyyəsinin aşağı salınması, kütləvi işdənçıxarmaların qarşısının alınması üçün aktiv siyasətin yürüdülməsi;

- işsiz vətəndaşların işlə təmin olunması üçün şəraitin yaradılması;

- işsizliyin fəsadlarının yumşaldılması;

- sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyac duyan və uyğun iş axtarışında çətinlik çəkən vətəndaşların məşğulluğunun təmin edilməsi;

- iqtisadi fəal əhalinin yeni məşğulluq formalarına və əmək münasibətlərinə yönləndirilməsi;

- iqtisadiyyatın büdcədən kənar sektorunda sosial tərəfdaşlığın bütün səviyyələrində kollektiv müqavilə və razılaşmalar əsasında yaşayış minimumundan aşağı olmayan minimal əmək haqqı səviyyəsinə zəmanət sisteminin yaradılması;

- əmək şəraiti və mühafizəsinin səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılması;

- sosial tərəfdaşlıq sisteminin inkişafı.

Qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakılar zəruridir:

- əmək bazarını nəzərə almaqla, əhalinin məşğulluğuna köməklik göstərilməsinə dair bələdiyyə proqramlarının işlənilib hazırlanaraq həyata keçirilməsi, əmək bazarındakı kəskin vəziyyətdən bələdiyyə ərazisinin çıxarılmasına dair tədbirlər;

- ictimai işlər proqramlarının işlənilib hazırlanaraq həyata keçirilməsi;

- ümumtəhsil məktəblərinin məzunlarına göstərilən peşə təmayüllü xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, əmək bazarı tələblərinə uyğun qaydada peşə tədrisi, yenidən tədris və ixtisasartırmanın miqyas və növlərinin genişləndirilməsi;

- fərdi əmək fəaliyyətinin və şəxsi sahibkarlığın dəstəklənməsi, əkinçilik və heyvandarlığın, fərdi məşğulluğun inkişafı;

- əhalinin məşğulluq problemlərinin həllində məşğulluq xidmətlərinin bələdiyyə orqanları, həmçinin işəgötürənlərlə ilə razılaşdırılmış fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- əmək münasibətlərinin, danışıq prosesləri prosedurlarının kollektiv-müqavilə tənzimlənməsi səmərəliliyinin yüksəldilməsi;

Təhsil sferasında başlıca məqsəd, şəxsiyyət və dövlət tələbatlarına müvafiq olaraq insanların yüksək keyfiyyətli təhsillə təminatı ilə sosial zəmanətinin həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılmasından ibarətdir.

Təhsil sferasında bələdiyyə siyasətinin vəzifələri, təhsil xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və keyfiyyətli təhsildən bərabər istifadənin təmin olunmasından ibarətdir.

Ümumi təhsil sahəsində siyasətin həyata keçirilməsinə dair başlıca səylər aşağıdakılara yönəldilməlidir:

- ümumi təhsilin tərkib və strukturunun yenilənməsi;
- təhsilin fasiləsizliyi prinsipini təmin edən ümumi orta təhsildə yeni təhsil standartlarının tətbiq olunması;
- təhsil proqramlarının növ müxtəlifliyinin genişləndirilməsi.
- ayrı-ayrı fənlərdə yüksək qabiliyyətlər nümayiş etdirən şagirdlərin üzə çıxarılması və dəstəklənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- müasir dərsliklərin, tədris vəsaitlərinin və informasiya texnologiyalarının istifadəsilə təhsil obyektlərinin maddi bazasının inkişafı və texniki təchizatının yenilənməsi və bunun əsasında təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- sahənin informasiyalaşdırılması da daxil olmaqla təhsilin inkişafına yönəldilən büdcə layihələrinin proqram məqsədli planlaşdırılması təcrübəsinin genişləndirilməsi, tədris-laboratoriya bazasının inkişafı.

Səhiyyə sferasında məqsədlər, əhalinin keyfiyyətli tibbi yardımla təmin edilməsi əsasında sağlamlıq durumunun yaxşılaşdırılmasından ibarətdir.

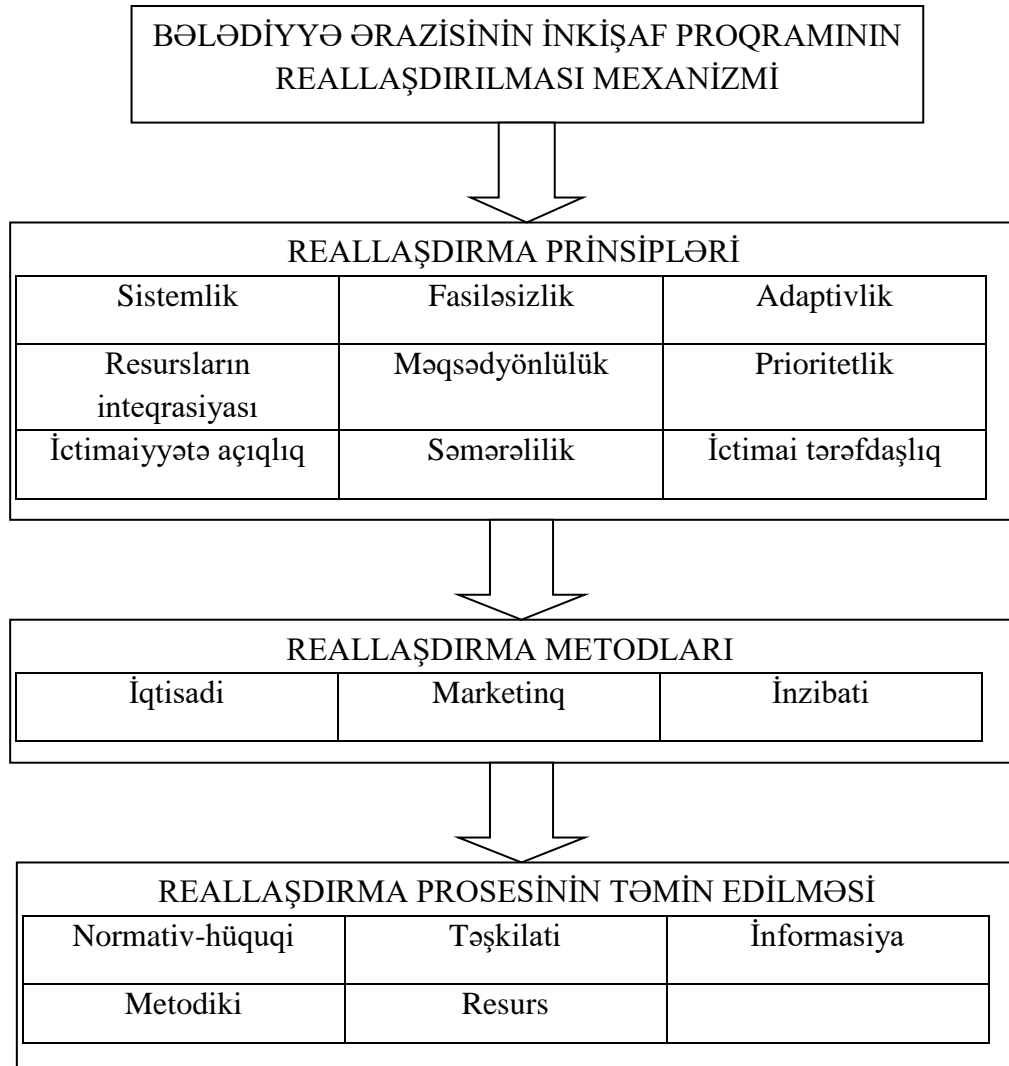
2.2. Bələdiyyə ərazisinin inkişaf layihələrinin reallaşdırılması mexanizmi

Bələdiyyə ərazisinin sosial-iqtisadi inkişafında başlıca vəzifələr baza sahələrində elmi-texniki inkişaf, texnoloji təchizatın yenilənməsi, həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və s.-dir. Bu zaman bələdiyyə inkişaf proqramının səmərəli surətdə həyata keçirilməsi bələdiyyə ərazisində cəlbədicə investisiya iqliminin yaradılmasını, eləcə də ilk növbədə sərmayəçilik riskləri səviyyəsini müxtəlif formalarda azaldan maliyyə aktivliyinin canlanmasına yönəldilən qarşılıqlı əlaqələndirilmiş təşkilati-iqtisadi və hüquqi tədbirlər sisteminin işlənilməsi tələb edir.

Bələdiyyə ərazisinin inkişaf proqramının reallaşdırılması mexanizmi bələdiyyə ərazisinin məqsədlərinə nail olmaq üçün təsirin, sosial-iqtisadi inkişaf sisteminin bütün elementlərinin razılaşdırılmış, qarşılıqlı əlaqəli və qarşılıqlı köməklik əsasında fəaliyyətində təşkilati və iqtisadi prinsiplərin, forma və metodların məcmusu kimi nəzərdən keçirilir.

Zənnimizcə, nəzərdən keçirilən mexanizmin mahiyyəti bələdiyyə ərazisinin qarşısında qoyulmuş strateji məqsəd və prioritetlərə nail olmaq üçün istər bələdiyyə ərazisində, istərsə də ondan kənarında yerləşən bütün təsərrüfatçılıq subyektlərinə yerli özünüidarəetmə orqanlarının məqsədyönlü kompleks təsirində öz əksini tapır.

Bu zaman bələdiyyə ərazisinin inkişaf proqramının reallaşdırılması mexanizminin strukturu aşağıdakı şəkildə (5) təsvir edilmişdir.

Şəkil 5. Bələdiyyə ərazisinin inkişaf layihələrinin reallaşdırılması mexanizminin struktur elementləri.

Bələdiyyə ərazisinin inkişaf proqramının uğurla həyata keçirilməsi şəraitinin formalaşdırılması prosesi, dayanıqlı inkişaf və iqtisadi artım üçün şəraitin yaradılması məqsədilə bu prosesin dördmərhləli islahatlaşdırma sxeminin köməyi ilə təsvir edilə bilər.

1. Bələdiyyə ərazisinin iqtisadi inkişaf perspektivlərinin yerli və xarici sərmayəçilər tərəfindən aşağı qiymətləndirilməsi probleminin aradan qaldırılması. Belə vəziyyət, bələdiyyə ərazisinin idarəetmə orqanları ərazinin nailiyyət və imkanlarının təbliğatına yetərincə diqqət ayırmadığı zaman yaranır.

2. Yerli islahatlaşdırma proqramları hesabına bələdiyyə ərazisinin cəlbediciliyinin yüksəldilməsi. Belə proqramlar özündə aşağıdakıları əhatə edə bilər:

a) bütçə məsrəflərinin minimallaşdırılmasına və bu əsasda yerli inzibati idarəetmə zəmanətlərinin sərfəli sərmayəçilərə təqdim edilməsinə dair tədbirlərin görülməsi;

b) bələdiyyə ərazisinin təsərrüfatçılıq kompleksi strukturunun təhlili və bu təhlildə iqtisadi cəhətdən faydalı (müsbət əlavə dəyəri istehsal edən) və iqtisadi cəhətdən zərərli (mənfi əlavə dəyəri istehsal edən) müəssisələrin ayırd edilərək sonuncuların yenidən qurulması və ləğvinə dair tədbirlərin qəbulu;

c) bələdiyyə ərazisinin təsərrüfatçılıq kompleksinin güclü və zəif tərəflərinin, həmçinin bu kompleksin inkişafında xarici mühitin yaratdığı təhlükə və imkanların təhlili (SWOT-təhlil). Burada məqsəd, adı çəkilən təhlil əsasında bələdiyyə ərazisi çərçivəsində müştərək formada rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal etməyə qadir olan “inkişaf klasterləri” və ya bir-birini tamamlayan müəssisələr qrupunun formalaşdırılmasına dair real sxemləri tapmaqdır;

d) işgüzar tərəfdaşlar, maraqlı tərəf kimi çıxış edən müəssisə və sərmayəçilər üçün bələdiyyə ərazisinin informasiya şəffaflığının yüksəldilməsinə dair tədbirlərin həyata keçirilməsi;

e) bələdiyyə ərazisi üçün ətraf mühitin dəyişkən tələblərinə uyğun qaydada idarəetmə kadrlarının hazırlığı və yenidən hazırlığının sürətləndirilməsi.

3. Ölkəmizin digər regionlarının, MDB-yə üzv dövlətlərin və digər dövlətlərin bələdiyyə ərazilərilə qarşılıqlı əlverişli iqtisadi əlaqələrin formalaşdırılması hesabına bələdiyyə ərazisinin inkişafı şəraitinin yaxşılaşdırılması.

4. Pul bazarı vasitələrinin köməyiylə bələdiyyə ərazisinin bütçə sisteminin optimallaşdırılması və infrastruktur layihələrinə vəsaitlərin cəlb edilməsi mexanizmlərinin formalaşdırılması.

Bələdiyyə infrastrukturunu makroiqtisadi məsələlərin həllinə tabe olan strateji idarəetməni tələb edir. Birinci dərəcəli vəzifə bu kimi maliyyə infrastrukturunun

inkişafı deyil, real iqtisadiyyat sektoru qarşısında duran vəzifələrin reallaşdırılması naminə bələdiyyə infrastrukturunun inkişafıdır.

Bələdiyyə bazar infrastrukturunun elementləri, xüsusən pul vəsaitlərini sonradan bu vəsaitləri mənfəətli sahəyə yatırmaq üçün toplayan elementlər yalnız iqtisadiyyatın real sektoruna mənfəətli kapital yatırımları verən çoxsaylı “artım nöqtələri” meydana çıxdığı təqdirdə inkişaf edəcəkdir. Bununla yanaşı, bələdiyyə ərazisinin sosial-iqtisadi inkişaf proqramının işlənilib hazırlanaraq reallaşdırılmasında ictimai rəyə təsir elementləri öz əksini tapmalıdır.

İlk növbədə, ekspert qiymətləndirmələrindən keçmiş, eləcə də bələdiyyə ərazisinin investisiya cəlbediciliyini gücləndirməyə qadir olan layihələrin məlumat bazalarının formalaşdırılması proseduru ilə bağlı xüsusi funksiyaları üzərinə götürən spesifik təsisatların olması bələdiyyə ərazisinin uzunmüddətli perspektivdə maliyyə dayanıqlılığını yüksəltməyə imkan yaradacaqdır.

Bələdiyyə ərazisinin inkişaf proqramının reallaşdırılması prosesini yeni təşkilati struktur yeni təşkilati strukturların, bələdiyyə inkişaf agentliklərinin köməyi ilə həyata keçirmək məqsədəuyğundur.

Bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliyinin təsisçiləri Azərbaycan Respublikasının bir rayonuna daxil olan və sosial-iqtisadi inkişafın yaxın göstəricilərlə səciyyələndirilən bir neçə bələdiyyə ərazisi, həmçinin özəl strukturlar ola bilər.

Sözügedən spesifik maliyyə təsisatının nizamnamə kapitalı təsisçilərin vəsaitləri, məsələn yerli büdcə vəsaitləri, bələdiyyə büdcədən kənar fondları, şəxsi kapital hesabına formalaşdırıla bilər. Bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliyinin maliyyə vəziyyəti resurs bazasının diversifikasiyası hesabına bələdiyyələrin kredit risklərinin miqyas effekti və qarşılıqlı yuvarlaqlaşdırma ilə şərtləndirilir.

Beləliklə, bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliklərinin yaradılması yolu ilə bələdiyyə ərazisinin iqtisadi inkişafını stimullaşdıran iki məqsədə nail olmaq olar:

1. Bələdiyyə ərazisi infrastrukturunun inkişafı üçün daha ucuz vəsaitlər əldə edir, bələdiyyə borcunun ödənilməsinə çəkilən xərclər azalır.

2. Bələdiyyə ərazilərinin inzibati idarəçiliyi idarə edilən ərazinin institusional inkişafı üçün stimül və imkanlar əldə edir.

Bələdiyyələrin inzibati idarəçilik əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsinin bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliklərinin ərazilərin kredit qabiliyyətinin yüksəldilməsində maraqlılığı ilə şərtlənən artımı müşahidə edilir ki, bu da maliyyə idarəetməsi qarşısında sərt keyfiyyət tələblərinin qoyulmasını nəzərdə tutur.

Son məqsəd, kredit-bazar əsasında fəaliyyət göstərən bələdiyyə maliyyələşdirilməsi sisteminin yaradılmasıdır. Buna görə də, müxtəlif maliyyə vasitələri və borcların təhlükəsizləşdirilməsi üsullarının işlənilib hazırlanacağı və sınaqdan keçiriləcəyi peşəkar agentliklər qurulmalıdır. Gələcəkdə qanunvericiliyə, sosial və mühəndis infrastrukturunun inkişafı üçün bələdiyyə ərazilərinə borclar təklif etmək arzusunda olan bütün özəl kredit təsisatlarına bu vasitələrdən yararlanmaq imkanı verən dəyişikliklər edilməlidir. Bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentlikləri eləcə də bələdiyyə layihələrinin şərikli maliyyələşdirilməsi məqsədilə kommersiya bankları ilə birləşə bilər.

Ali dövlət hakimiyyəti orqanlarından formal asılılığı olmayan bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliyi kimi təşkilatın yaradılması, kreditlərin təqdim olunmasına və borcun ödənilməsi şərtlərin pozulması ilə əlaqədar yeridilən sanksiyalara dair qərarların qəbulu prosesinə xarici siyasi təzyiq ehtimalının azaldılması imkanı verir.

Bu zaman bələdiyyə ərazisinin sosial-iqtisadi inkişaf proqramının reallaşdırılmasına dair əsas işlər agentliyin alt-bölmələrinin üzərinə düşür ki, bu bölmələrin strateji xarakterinin funksional fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

- alt-bölmənin ixtisaslaşma sahəsinin vəziyyətinin təhlili;
- bələdiyyə ərazisinin strateji məqsədlərini və inkişaf prioritetlərini nəzərə almaqla proqramlaşdırma mərhələsində müəyyən edilmiş prioritet sahənin inkişafının planlaşdırılması;
- strategiyanı konkretləşdirən proqram və layihələrin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması;

- işçi qrupların yaradılması və bu və ya digər proqram və layihənin həyata keçirilməsinə dair fəaliyyətinin təşkili;
- qarşıda duran proqram və layihələrin reallaşdırılmasının resurs təminatı məsələlərini həlli;
- proqramlardan, layihələrdən gözlənilən sərəmərənin qiymətləndirilməsi və onların reallaşdırılması monitorinqi;
- alt-bölmədə müəyyən edilən proqram və layihələrin reallaşdırılmasının gedişatına nəzarətin həyata keçirilməsi;
- proqramlara, layihələrə və bütövlükdə bələdiyyənin inkişaf strategiyasına dəyişikliklərin edilməsinə dair işçi qrupları ilə müştərək qaydada tövsiyə və təkliflərin işlənilib hazırlanması.

Təklif edilən təşkilati struktura uyğun olaraq bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliyinin üzərinə götürməli olduğu aşağıdakı fəaliyyət istiqamətlərini ayırd etmək məqsədəuyğundur:

1. Bazarda bələdiyyə ərazisi brendinin formalaşdırılması və bələdiyyə ərazisinin mövqeyinin müəyyəndirilməsi:

- PR təqdimatlar və forum və simpoziumlarda iştirak;
- Marketing: məqsədli potensial sərmayəçilərlə əlaqələr və danışıqlar;
- Təşviqat - Görüş seminar və təqdimatların təşkili, konfrans və forumların keçirilməsi, missiyaların qəbulu və təşkili, yüksək vəzifəli şəxslərin səfərləri;
- Reklam - Televiziya və kütləvi informasiya vasitələrində reklam kampaniyaları, buklet və broşürlər, veb saytın qurulması və s.

2. Bələdiyyə ərazisinin sosial-iqtisadi inkişaf proqramının reallaşdırılması və bu prosesin monitorinqi:

- Strategiya: bələdiyyə ərazisinin sosial-iqtisadi inkişafına dair tədbirlərin baza planının hazırlanması. Bu planın əsas istiqamətlərindən biri kimi bələdiyyə ərazisinin inkişaf proqramının reallaşdırılmasının monitorinqi çıxış edir.
- Strategiyayı konkretləşdirən proqram və layihələrin işlənilib hazırlanaraq həyata keçirilməsinə dair işlərin əlaqələndirilməsi;

- Tədqiqatlar: tendensiya və bazarların təhlili və məqsədli sərmayəçilərin seçilməsi; hakimiyyət və biznes;
- Bizneslə hakimiyyət arasında interfeys, dialoqun təmin edilməsi.

3. Bələdiyyə ərazisinin inkişafı:

- Kanalizasiya, mənzil-kommunal xidməti, su təchizatı və s. kimi başlıca infrastruktur obyektlərinin beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən maliyyələşdirilməsinin təşkili;
- İnsan resurslarının inkişafı: məşğulluq proqramları, tədris və trening kursları, heyət üzvlərinin yeni istehsala hazırlaşdırılması;
- ərazilərin bərpası: sənaye və texnoloji parkların, klasterlərin yaradılması, müəssisələrin dəstəklənməsi və yaradılması və s.

4. Sərmayəçilərə xidmət və müəssisələrin dəstəklənməsi:

- Yeni sərmayəçilər: sərmayəçilik sahəsinin və ya tərəfdarın axtarışı, danışıqların təşkili və danışıqlarda iştirak, hakimiyyət orqanlarında maraqların təmsil edilməsi də daxil olmaqla peşəkar müşayiət.
- Mövcud sərmayəçi və müəssisələr: yeni sərmayələrə həvəsləndirmə - fərdi dəstək layihələri.

5. Bələdiyyə ərazisində innovasiya sferasının inkişafı:

qanunvericilik - sərmayə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi;

- bələdiyyə ərazilərində innovasiya fəaliyyətinin planlaşdırılması və əlaqələndirilməsi;
- innovasiyalı layihələrin işlənilib hazırlanması;
- vençur fondları vəsaitlərinin cəlb edilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin kommersiyalaşdırılması.

6. Bələdiyyə ərazisinin inkişafının resurs-maliyyə təminatı:

- Passivlər: kredit bazarında bələdiyyə ərazisinin inkişafının prioritet proqramlarının həmmaliyyələşdirilməsi üçün öz adından vəsaitlərin borc alınması;
- Aktivlər: bələdiyyə ərazisinin inkişaf layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün cəlb edilmiş resursların istifadəsi. Bu resurslar tikinti başa çatdıqdan sonra gəlirləri toplayacaq ki, bu gəlirlər hesabına kredit ödənilərək bağlanacaqdır (passiv);

- Fond əməliyyatları: sonradan bələdiyyə infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün istiqrazların buraxılması;
- Kreditləşdirmə ilə bağlı olmayan maliyyə-kredit məhsulları: zəmanətlər, maliyyə konsaltinqi, anderraytinq, bələdiyyə layihələrində işgüzar iştirak.

Bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentlikləri öz əməliyyatlarını istər birinci, istərsə də ikinci dərəcəli kredit bazarında həyata keçirə bilər. Belə agentliyin çoxsaylı borc sahibləri, yəni yerli hakimiyyət orqanları arasında diversifikasiyalaşdırılmış kredit portfeli buraxılan istiqrazların təminatı ola bilər.

Bələdiyyə ərazisində sosial-iqtisadi inkişaf proqramında öz əksini tapan ictimai tərəfdaşlıq prinsipinin reallaşdırılması məqsədilə bələdiyyənin inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinə dair ictimai şura yaratmaq məqsəduyğundur.

Fikrimizcə, ictimai şuranın səlahiyyətlərinə aşağıdakı məsələlər daxil edilə bilər:

- bələdiyyənin inkişafının strateji idarəetməsi sahəsində həlledici qərarların müzakirəsi;
- reallaşdırma prosesinin izlənilməsi;
- bütün iştirakçıların maraqlarını nəzərə almaqla bələdiyyə ərazisinin inkişaf strategiyasına düzəlişlərin razılaşdırılması və edilməsi;

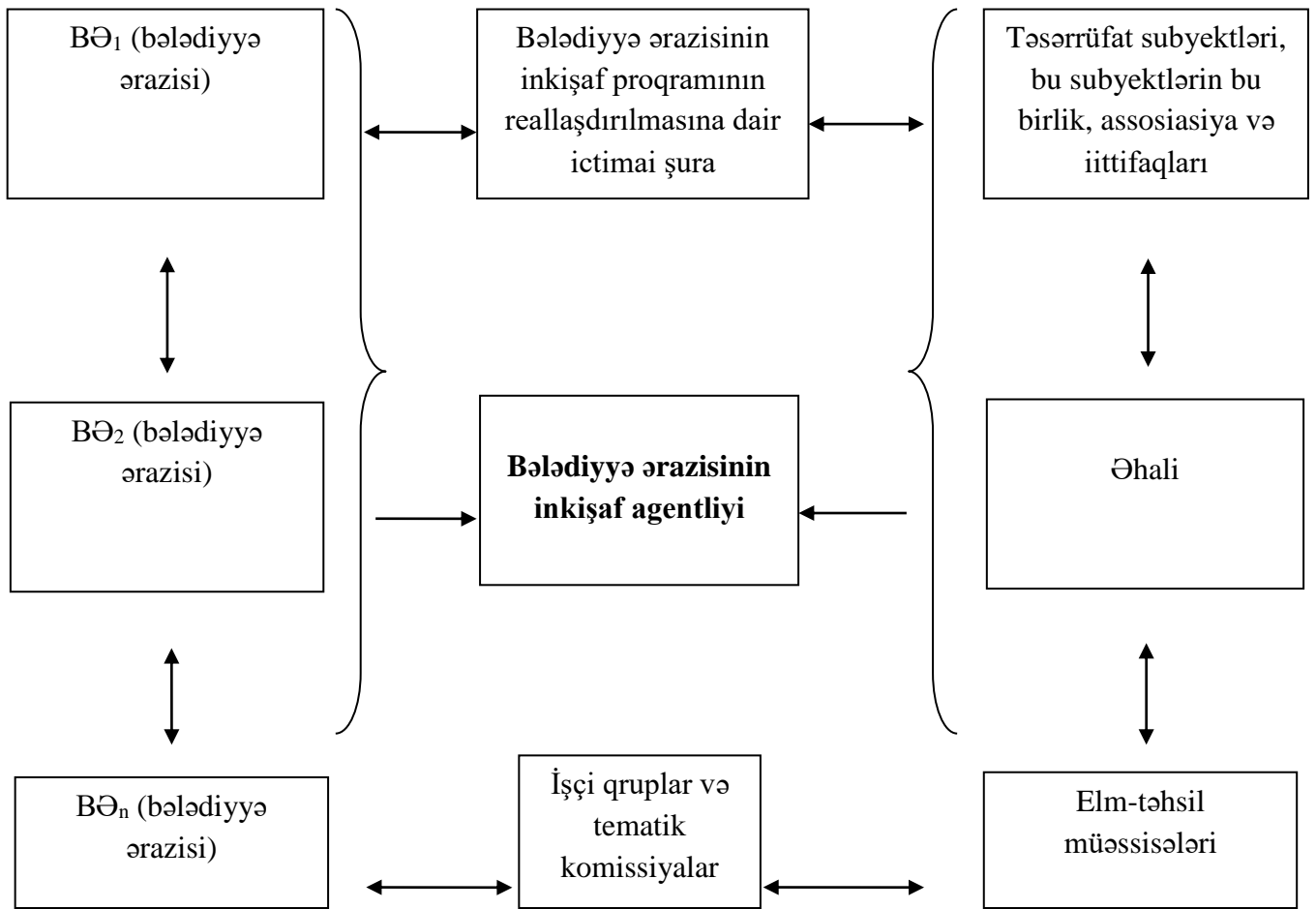
İqtisadi agentləri və yerli idarəetmə orqanlarının iştirakı ilə bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliyinin qarşılıqlı fəaliyyət prosesi şəkil 2.-də verilmişdir.

Aşağıdakılara ictimai şuranın bərabərhüquqlu üzvləri olaraq baxıla bilər:

- inzibati idarəçiliyin alt-bölmələri rəhbərləri, yerli özünüidarəetmənin təmsilçi orqanının üzvləri;
- bələdiyyə ərazisinin tərkibinə daxil olan yaşayış məskənlərinin inzibati idarəetmə rəhbərləri;
- sahibkarlıq strukturlarının, bu strukturların birlik, assosiasiya və ittifaqlarının nümayəndələri;
- elm və əhali nümayəndələri.

Müəyyən layihələrin maliyyələşdirilməsinə dair qərarların qəbulu prosesində bu layihələrin ictimai səmərəliliyi və məqsədyönlülüynə diqqət yetirilməlidir. Bu

məqsədlə, göstərilən məqsədli qrupların nümayəndələrindən işçi qruplar və razılaşdırma komissiyaları təşkil edilə bilər.

Şəkil 6. Bələdiyyə ərazisinin inkişaf proqramında iştirak edən subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyət prosesi.

Beləliklə, bələdiyyə ərazisinin ixtisaslaşdırılmış inkişaf agentliklərinin fəaliyyəti bələdiyyə ərazilərinə aşağıdakı müsbət sərəmərəni əldə etməyə imkan verəcəkdir:

1) yerli borc sahiblərinin spesifikasiyasına dair məlumatların olması ilə əlaqədar kredit risklərinin xeyli dərəcədə aşağı salınması və sərmayəçilərin konkret bələdiyyələrin öhdəliklərinə etibarının yüksəldilməsi;

2) bələdiyyə əraziləri tərəfindən həyata keçirilən layihələrin mütəmadi monitorinqinin aparılması;

3) maliyyə bazarındakı vəziyyətin daimi və peşəkar təhlilinin həyata keçirilməsi;

4) sərmayəçilik proqramlarının borc təminatının və layihə maliyyələşdirilməsinin yeni vasitələrinin təkmilləşdirilməsi;

5) lizinq müqavilələrində öhdəliklərin, bələdiyyə borcunun tərkibində nəzərə alınmaması ilə əlaqədar avadanlığın lizinqlə əldə olunması təcrübəsini genişləndirmək. Bu, şəhər sərmayəçilik proqramlarının maliyyələşdirilmə sxemini optimallaşdırmağa kömək edəcəkdir;

6) kreditrlərə müəyyən siyasi risklərdən müdafiə imkanı təqdim etməklə şəxsi kapitalın bələdiyyə sektoruna gəlişinə şərait yaradılması.

Ümumiyyətlə, bələdiyyə ərazilərinin inkişaf proqramının işlənilib hazırlanmasının təklif edilən yanaşmasının reallaşdırılması yekun nəticədə ümumdövlət proqramlaşdırmasının bələdiyyə aspektinin işlənilib hazırlanmasının xüsusi vəzifələrini yerinə yetirməyə kömək edəcəkdir. Həmin vəzifələrə aşağıdakılar aiddir:

- ölkənin iqtisadi bütövlüyünün möhkəmləndirilməsinə dair tədbirlər;
- yerli idarəetmə səviyyəsində ərazilərin inkişaf səviyyələri arasındakı fərqlərin azaldılması;
- inzibati və iqtisadi regionlararası maneələrin aradan qaldırılması əsasında regionlararası inteqrasiyanın sürətləndirilməsi;
- bazar və nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı;
- vahid informasiya məkanının yaradılması.

2.3. Yerli özünüidarəetmə orqanlarında məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının reallaşdırılması problemləri

Yerli özünüidarəetmə orqanları fəaliyyətini mövcud iqtisadi imkanlar və infrastruktur amillərini nəzərə alaraq həyata keçirir. Bu baxımdan sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının keyfiyyətli hazırlanmasına və reallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Sosial-iqtisadi inkişaf proqramının işlənib hazırlanması zamanı aşağıdakı addımlar ardıcılığı təklif edilir:

1. Güclü və zəif tərəflərin balansının üzə çıxarılması və tərtib edilməsi.

Bu mərhələ özündə: gedişatında mövcud verilənlərin, statistik və digər məlumatların, analitik materialların istifadə olunduğu, sahibkarlar və əhali arasında keçirilən sorğunun nüfuzunun öyrənilməsinə dair verilənlərin, həmçinin ekspert qiymətləndirmələrinin nəzərə alındığı təhlil prosesini ehtiva edir. Sorğu və təhlilə dair yerinə yetirilən fəaliyyət sayəsində bələdiyyə ərazisində potensial və çatışmazlıqların dəqiq cizgilərinin çəkilir.

2. Gələcəyin ümumi mənzərəsinin, başqa sözlə, bələdiyyə ərazisinin son inkişaf məqsədlərinin və ümumi istiqamətləndirici davranış xətlərinin formalaşdırılması.

Yuxarıda adı çəkilən mərhələlərdə işlərin aparılması vəzifəsi, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və başlıca ictimai qrupların nümayəndələrindən təşkil edilməli olan yaradılmış işçi qrupunun üzərinə düşür. Bu qrupun işinə rəhbərliyi isə yerli administrasiya həyata keçirməlidir.

İşçi qrupun fəaliyyətinin nəticəsi mövzudan asılı olaraq, gələcəyin mövzusunə aid olan formalaşdırılmış güclü və zəif tərəflər olmalı, uzunmüddətli məqsədlər “necə olmalıdır” şəklində təsvir edilməli, həmçinin bu məqsədlərin həyata keçirilməsinə daha çox uyğun gəlidiyi görünən konkret və real tədbirlərin təklifləri olmalıdır.

3. Təşkilati mərhələdə qrup öz fəaliyyətinin nəticələrini müzakirə etməli və düzəltməli, təklif edilmiş tədbirləri şəraitdən asılı olaraq maraqlı tərəflərlə bir daha

razılaşıdırılmalı və nəticədə inkişaf proqramının layihəsini hazırlayaraq təqdim etməlidir.

4. Bunun ardınca layihə dərc olunmalı və ictimaiyyətin müzakirəsinə çıxarılmalı, daxil olan tənqidi yanaşma və təşəbbüslər nəzərə alınmalı, sonra isə təmsilçi orqanda proqramın sona qədər işlənilib hazırlanmış layihəsi müzakirə edilərək təsdiqlənməlidir.

5. Müşayiət və nəzarət, o cümlədən inkişaf proqramının xarici şərait dəyişkənliklərinə qismən uyğunlaşması administrasiya, bələdiyyə ərazisinin təmsilçi orqanı və işçi qrupu tərəfindən həyata keçirilir.

Yerli özünüidarəetmə orqanları bilavasitə əhali tərəfindən seçilən və (və ya) bələdiyyə ərazisinin yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üzrə xüsusi olaraq səlahiyyətləndirilmiş təmsilçi orqanı tərəfindən yaradılan orqanlardır. Hər bir konkret bələdiyyə ərazisində bələdiyyə idarəetməsi orqanlarının siyahısı sözügedən ərazinin nizamnaməsilə müəyyənləşdirilir.

Yerli özünüidarəetmə iki əsas üsulla həyata keçirilir:

- yerli referendumun keçirilməsi, əhalinin yerli əhəmiyyətli məsələlərə dair səsverməsi yolu ilə;
- yerli özünüidarəetmənin, əhalinin maraqlarını təmsil etmək və əhali adından bələdiyyə ərazisində qüvvədə olan qərarlar qəbul etmək hüququ olan seçki orqanı olan təmsilçi orqanına seçkilərin keçirilməsi.

Yerli özünüidarəetmənin təmsilçi orqanı, Azərbaycan Respublikası qanunları ilə müəyən edilmiş qaydada gizli səsvermə zamanı ümumi, bərabər və birbaşa seçicilik hüququ əsasında seçilən deputatlardan ibarətdir. Yerli özünüidarəetmənin təmsilçi orqanlarının müstəsna idarəçiliyinə aşağıdakılar aiddir:

- bələdiyyə ərazisinin, bələdiyyə ərazisi nizamnaməsində nəzərdə tutulan idarəetmə obyektlərinə dair ümumicbari qaydaların qəbulu;
- yerli büdcənin təsdiqi və bu büdcənin icrasına dair hesabat;
- bələdiyyə ərazisinin inkişaf proqramı və planlarının qəbulu, bu proqram və planların icrasına dair hesabat;
- yerli vergi və yığımların müəyyənləşdirilməsi;

- bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi və sərəncamvermə qaydasının müəyyən edilməsi;
- bələdiyyə ərazilərinin nizamnamələrində nəzərdə tutulan yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinə nəzarət.

Günümüzdə qədər yazılmış böyük sayda elmi işlər sosial-iqtisadi sistemlərin proqram məqsədli idarəetməsinin nəzəri əsaslarına həsr edilmişdir. Lakin, sözügedən fenomenin baza atributları sistemi haqqında dəqiq təsəvvürlərin olmamasında təzahür edən konseptual quruluşların tamamlanmaması nəzərə çarpır. Bir qayda olaraq, birincinin mənasının izahı fenomen.

Proqram məqsədli idarəetmə - bu və ya digər sahənin qabaqcadan qoyulmuş vaxtda müəyyən problemin həllində konkret olaraq son nəticəyə çatmağa meyilli idarəetmədir.⁷ Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ədəbiyyatda, hər şeydən əvvəl amerika ədəbiyyatında proqram məqsədli idarəetmənin ifadə edilməsi üçün bir sıra terminlərə rast gəlinir: sistem idarəetməsi, layihə idarəetməsi.

Bununla bağlı F. Kast və C.Rozentsveyq qeyd etmişlər ki, bu terminlərlə onların mənalari arasında müəyyən fərqlər olsa da, həmin terminlər eyni bir fenomenə, sistem əsasında konkret proqramın idarə edilməsinin inteqrasiya olunmasına şamil edilirlər.⁸

V.S. Rapoport və L.V. Rodionova qeyd edirlər ki, proqram məqsədli idarəetmə elə bir təşkilati formadır ki, bu formadan istifadə kompleks işlərin (“proqram”ın) yerinə yetirilməsi üçün zəruri olmaqla, idarəetmə strukturunun yetərinə müəyyən tipini, müəlliflərin göstərdiyi məqalədə matris idarəetməsini nəzərdə tutur.⁹ Adları çəkilən müəlliflər proqramların idarə olunması üçün, proqramın məqsədlərinə çatmada bütün məsuliyyəti maksimal dərəcədə öz üzərində cəmləşdirən, həm təşkilatın daxilində, həm də xaricində proqram üzrə qarşılıqlı fəaliyyəti əlaqələndirən müvafiq rəhbərlərin vəzifələri yeridilir.

⁷ Əmək və insan resursları üzrə iqtisadçının lüğət-məlumat kitabçası, E.D.Əzizova, Z.İ.Mustafayeva, S.R.Bayramova, A.A.Əzizov, Bakı 2011, səh 135

⁸ <http://helpiks.org/7-50887.html>

⁹ <http://www.birmaga.ru>

Bu müəlliflərin vurğuladığı vacib məqamlardan biri odur ki, əgər əvvəl proqram məqsədli idarəetmə zaman və dinamik struktur qərar kimi nəzərdən keçirilirdisə, təcrübə göstərdi ki, idarəetmə aparatının daimi yarımşöbələrinin yaradılmasına ehtiyac duyan xüsusi təşkilati mexanizmin istifadəsinə tələbat vardır.

Qeyd edək ki, heç də bütün müəlliflər təşkilati strukturu proqram məqsədli idarəetmənin ayrılmaz atributu olaraq fərqləndirmirlər. Belə ki, məsələn, A.D. Samoxin belə idarəetməni yalnız məqsədlər qoyuluşu (başlıca vəzifələr) ilə və bu məqsədlərə çatma yollarının müəyyən edilməsilə məhdudlaşdırır.

Proqram məqsədli idarəetmə sisteminin mənasının izahında fraqmentlilik digər tədqiqatçılar üçün də səciyyəvidir. Bu fraqmentlilik, onda olan komponentlərin birinin, metodların xarakteristikası vasitəsilə reallaşdırılır. Bu metodlara aşağıdakılar aid edilir:

- həlləri üçün proqramların işlənilib hazırlanacağı problemin qiymətləndirilməsi və seçimi;
- proqramların formalaşdırılması və optimallaşdırılması;
- resursların müəyyən edilməsi və proqramın elementləri arasında bu resursların bölgüsü;
- proqramın idarə edilməsi və təşkilati qarşılıqlı təsirin təmin edilməsi sisteminin təşkili;
- proqramlar üzrə əlaqələndirmə və nəzarət metodları.

Proqram məqsədli metod sözün geniş mənasında, elə məqsədlərə istiqamətləndirilən proqram tədbirləri sisteminin işlənilib hazırlanması və keçirilməsi vasitəsilə iri və mürəkkəb problemlərin həlli üsuludur ki, bu məqsədlərə nail olmaqla, meydana çıxan problemlərin həlli mümkün olur.

Bununla belə, yuxarıda adı çəkilən müəlliflər vurğulayır ki, bu metoddan, problemi sistemin təbii fəaliyyəti prosesində aradan qaldırmaq mümkün olmadıqda, əksinə, kəskinləşməyə meyilli olduqda istifadə etmək lazımdır. Nəticə etibarilə, müəyyən müddət ərzində problemin həlli məqsədilə xüsusi proqram tədbirləri görmək, səyləri birləşdirmək, resurs imkanlarını səfərbər etmək lazımdır.

Proqram məqsədli metodu dövlət, iqtisadi, sosial, ekoloji, mədəni və ərazinin əsas inkişaf məqsəd və vəzifələrinin ayrılması, eləcə də bu məqsəd və vəzifələrin qoyulmuş müddətlərdə həyata keçirilməsi üzrə qarşılıqlı razılaşdırılmış tədbirlərin işlənilib hazırlanması metodu kimi səciyyələndirir.

“Geniş” mənanın izahı zamanı müəlliflərin, proqram məqsədli idarəetmənin əsas atributlarının tərkibini (plan, proqram, struktur) təyin etmək cəhdlərini qeyd etmək lazımdır. Eyni zamanda, idarəetmə subyektinin qismində kimin çıxış etdiyi, təşkilati təsirin nə kimi obyekt və spesifikasiyalara malik olduğu aydın olmadığına görə, bu şəkildə izah öz mücərrədliyi ilə tanınır.

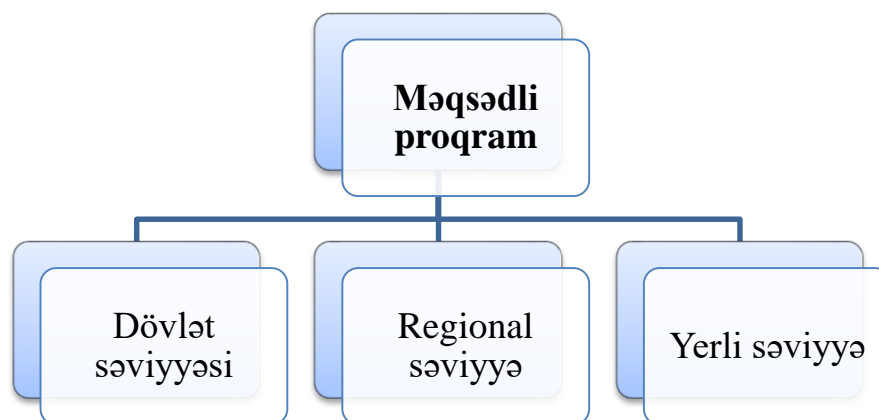
“Dar” mənada izah isə proqram məqsədli idarəetmənin təzahürünün yalnız xarici səviyyəsini fiksasiya edir, bu səbəbdən də proqram məqsədli idarəetmənin mahiyyətini açmağa iddialı ola bilməz.

Planlaşdırmanın proqram məqsədli metodu iqtisadi, sosial, elmi-texniki inkişafın prioritet məqsədlərinin seçilməsindən, verilmiş müddətlərdə bu məqsədlərə resurslarla tələb olunan təminat zamanı maksimal səmərəliliklə çatmağa dair qarşılıqlı əlaqələndirilmiş tədbirlərin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Sözügedən metodda strateji məqsədləri, bu məqsədlərə nail olma yolları, vəsaitləri və təşkilati tədbirlərin müəyyən edilməsini nəzərə almaqla proqramlar işlənilib hazırlanır.

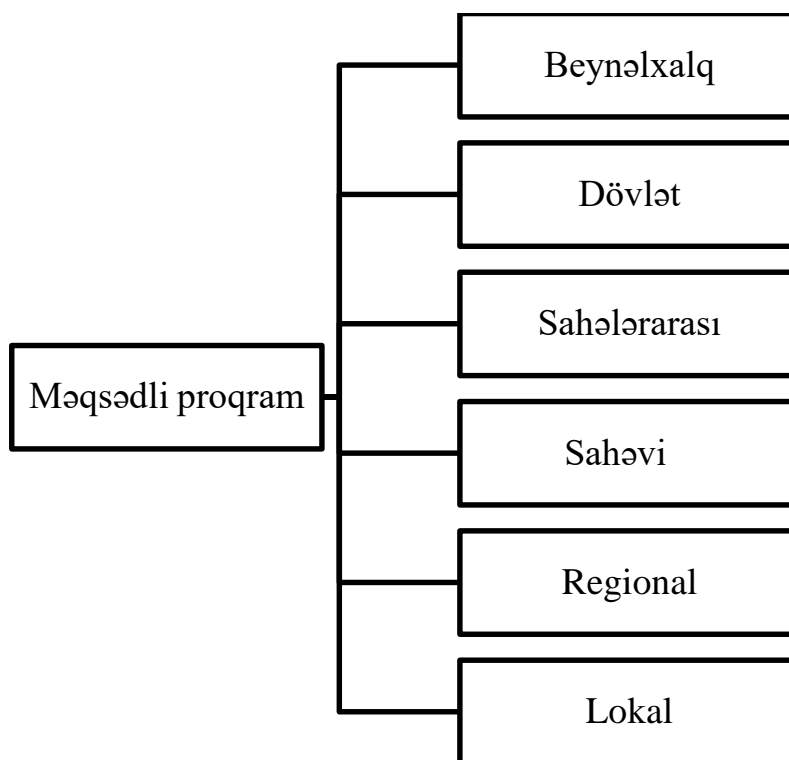
Proqram dedikdə, qoyulmuş məqsədin həyata keçirilməsi və resurs, müddət və icraçılarına dair razılığın əldə edildiyi kompleks tədbirlərin yerinə yetirilməsi əsasında müəyyən dövr keçdikdən sonra hər hansı ayrıca, lokal idarəetmə obyektinin vəziyyəti haqqında elmi əsaslandırılmış təsəvvürlər başa düşülür.

Məqsədli proqramlar daha əhəmiyyətli problem və məsələlərin iri miqyasda həlli üçün işlənilib hazırlanır.

Hal-hazırda işlənilib hazırlanaraq reallaşdırılan xarakterinə görə müxtəlif məqsədli proqramlar aşağıdakı əlamətlər üzrə təsnifatlandırılır:

Şəkil 7. Məqsədli proqramların istiqamətlik və maliyyə mənbələri üzrə təsnifatlandırılması.

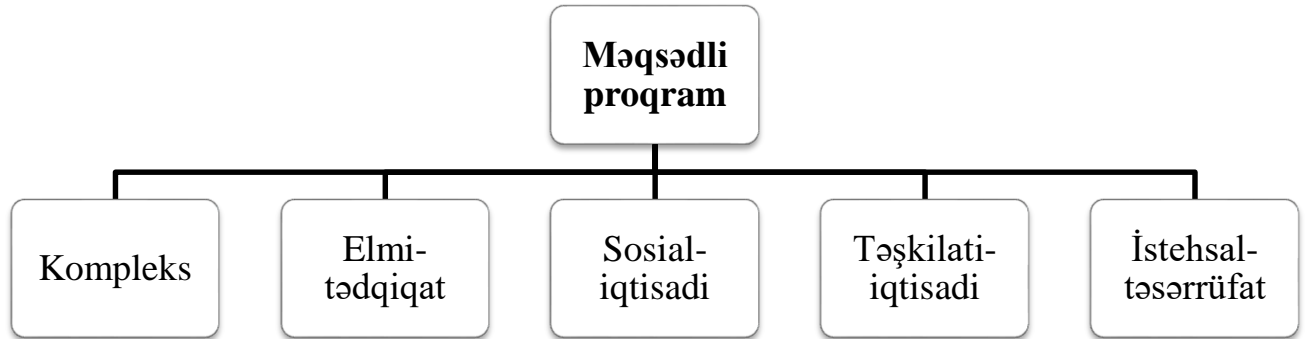

Şəkil 8. Məqsədli proqramların problemlərin səviyyəsi üzrə təsnifatlandırılması.

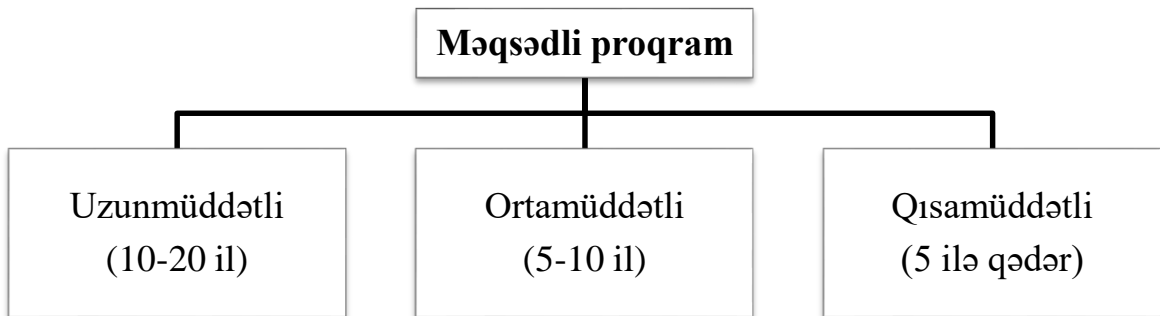
Hər növ proqramlar məqsədlər spesifikasına, tərtibatlar şəraitinə, bu məqsədlərin həyata keçirilməsinin idarə edilməsinin nəzərə alınan amil və metodlarına malikdir.

Məqsədli kompleks proqramlar dəqiq ifadə olunmuş məqsədli xarakter daşıyır ki, bu da konkret problemin həlli üçün təyin edilən tədbir və resursların

yönümlülüyündə təzahür etməklə, dəqiq ifadə edilmiş son nəticələrlə səciyyələnir və yüksək komplekslilik dərəcəsilə (sahələrarası əlaqələrin əhatə dairəsinin tamlığı ilə) fərqlənir.

Şəkil 9. Məqsədli proqramların problemlərin xarakteri üzrə təsnifatlandırılması.

Şəkil 10. Məqsədli proqramların reallaşdırma müddəti üzrə təsnifatlandırılması.

Məqsədli kompleks proqramlar məzmun etibarilə aşağıdakı əsas növlərə bölünür:

- həyat tərzinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi problemlərinin həllinə, insanların maddi-mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və s.-yə yönəldilmiş sosial-iqtisadi;
- istehsal sahəsində iri sahələrarası problemlərin həllinə, istehsalın səmərəliliyinin və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsinə, əmək, maliyyə və

maddi resursların rasional istifadəsinə, yeni sahələrin, istehsal növlərinin yaradılması və inkişafına, eləcə də digər analoji problemlərə yönəldilmiş istehsal-texniki;

- ən mühüm elmi-texniki problemlərin həllinə və əldə edilən nəticələrin kommersiyalaşdırılmasına yönəldilmiş elmi-texniki;

- yeni ərazilərin təsərrüfat baxımından kompleks mənimsənilməsinin təmin edilməsinə, yeni ərazi-istehsal komplekslərinin formalaşdırılması və inkişafına yönəldilmiş ərazi (regional);

- təbiəti mühafizə layihələrinin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş ekoloji;

- ayrı-ayrı təsərrüfatçılıq sistemlərinin idarə edilməsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş təşkilati-təsərrüfat.

Məqsədli kompleks proqramlar müddətinə görə uzun (5 ildən artıq) və orta müddətli (5 ilə qədər) olur.

Məqsədli proqram kompleks sosial-iqtisadi, istehsal, maliyyə

FƏSİL 3. ƏRAZİLƏRİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF LAYİHƏLƏRİNİN İŞLƏNİB HAZIRLANMA PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Strateji tərəfdaşlıq sosial-iqtisadi sistemin ərazi-sahəvi inkişafının əsası kimi

İqtisadi inkişafa, iqtisadi tənzimləmənin əsas paradigmasının imkanlarının tükənməsinə əsaslanan müəyyən tsikliklik xasdır. Ümumiyyətlə, iqtisadi nəzəriyyələrin çox olduğu şəraitdə tənzimləməyə iki əsas yanaşmanı: dövlətin iqtisadiyyatda iştirak dərəcəsi və rolu ilə fərqlənən monetarizm və institusionalizmi bir-birindən ayırırlar. Müasir Azərbaycanda bazar və qeyri-bazar tənzimlənməsi metodlarının optimal balansını tapmağa çalışırlar.

İqtisadi proseslərin idarə edilməsi xarakterinə görə bir-birindən fərqlənən aşağıdakı sahələri ayırd etmək olar. (Cədvəl 3.)

Cədvəl 3.

Tənzimləmə mənbələrinə görə sahələrin növləri.

Sahələr	Fəaliyyətin tənzimlənməsi	Qiymətəmə-ləgəlmə	Cari fəaliyyətin maliyyələşdirilməs	İnkişafın maliyyələşdirilməsi
Sosial-büdcə	Xarici	Xarici	Xarici	Xarici
Sosial-tranzit	Xarici	Xarici	Qarışıq	Qarışıq
Sosial-kommersiya	Qarışıq	Daxili	Daxili	Daxili
İstehsal	Qarışıq	Qarışıq	Daxili	Qarışıq
İstehsal-kommersiya	Daxili	Daxili	Daxili	Qarışıq
Kommersiya	Daxili	Daxili	Daxili	Daxili

Yuxarıda adı çəkilən təsnifatlandırma sosial-iqtisadi sistemin istehsal infrastrukturunu yaradan sahələrin fəaliyyətinə dəyişikliklərin prioritet mənbəyini göstərir.

Lakin, subyektlər arasında münasibətlərin inkişaf dərəcəsi təkcə iqtisadiyyatın idarə olunmasında müstəqilliyin saxlanması imkanı ilə deyil, həm də bu subyektlərin rolu və yerinin saxlanmasını təmin edən əlaqələrinin strateji sisteminin formalaşdırılması zərurətilə təyin edilir.

Ticarət, sənaye və s. kimi istər istehlakçıların gözündə, istərsə də iqtisadi münasibətlər sistemində möhkəm bazar mövqeyini qoruyub saxlayan sahələrdə, prinsip etibarilə cari və strateji siyasətlər, o cümlədən dolayı yolla tənzimləmə və yəqin ki, antiböhranlı idarəetmə ilə kifayətlənərək dövlətin həmin sahələrin fəaliyyətində iştirakı yetərincə səmərəli qurulur.

Sosial-tranzit (islahatlar aparılan) və sosial-büdcə sahələrində tənzimləmə metodları tarazlığının formalaşdırılması.

Səhiyyə, təhsil və mədəniyyət kimi sosial-büdcə sahələri öz əsaslarında dövlət öhdəliklərini nəzərdə tutmaqla bilavasitə dövlət idarəetməsi sferasında hələ çox qalacaqdır. Mənzil-kommunal təsərrüfatçılığı kimi sosial-tranzit sahələri əhalinin həyat fəaliyyətinin sistem əsaslarını müəyyənləşdirir və 20 illik islahatlar praktikası göstərdi ki, dövlət bu sahələrə sərbəstlik verməyə nə qədər cəhd etsə də, yaxın gələcəkdə bu qeyri-mümkündür.

Dövlət, sahibkarlıq subyektləri və istehlakçıların iştirakının tarazlığı problemi, əhaliyə göstərilən ən zəruri baza xidmətlərini bilavasitə təmsil edən sosial sahə xidmətlərinin bir qisminə xüsusilə kəskin təzahür edir. Qərbi Avropa ölkələrində son illər inkişaf edən böhran təcrübəsi sübut edir ki, həmin ölkələrdə “gələcəkdən” kreditləşmə hesabına qurulmuş sosial istehlak modeli özünü doğrultmayaraq əhəmiyyətli düzəlişlərə ehtiyac duyur. Müasir Azərbaycan şəraitində “büdcə təminatı”ndan irəli gələrək geriyə, minimal sosial nemətlər bölgüsünün bərabərləşdirici sistemə qayıtmaq da qeyri-mümkündür. Aydın ki, müasir şəraitdə ölkəmizdə sosial xidmətlər və digər sahələrdə yeni iqtisadi münasibətlər modelinin qurulması məsələsi qarşıda durur.

Hal-hazırda söhbət yeni sosial iqtisadiyyat paradigmasından getməlidir. Bu paradigmanın əsasında strateji tərəfdaşlığın formalaşdırılması dayanır.

Tərəfdaşlığa mövcud yanaşmalarda aşağıdakı başlıca istiqamətləri ayırd etmək olar:

- Tərəfdaşlığı, müştərək iqtisadi fəaliyyətin idarə edilməsi zamanı iqtisadi məqsədlərə birgə nail olma kimi ifadə edən kooperativ-təsərrüfat nəzəriyyəsi;

•Tərəfdaşlığı, işəgötürənələ işçi arasında münasibətlər kimi və ya sosial məsələlərin birgə həlli üçün ictimai birlik olaraq ifadə edən sosial nəzəriyyə;

•Tərəfdaşlığı, ərazilərin sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərinin birgə həlli üçün dövlət (bələdiyyə) və şəxsi kapitalın birliyi kimi ifadə edən ərazi-sahəvi iqtisadi (idarəetmə-təsərrüfat) nəzəriyyə.

Son zamanlar bir çox ölkələrin ədəbiyyatında şəxsi-dövlət tərəfdaşlığına əhəmiyyətli diqqət yetirilir.

S.D. Darsaranovanın müəllifi olduğu işdə şəxsi-dövlət tərəfdaşlığının fəaliyyətinin institusional əsasları müəyyən edilmiş, institusional münasibətlərin mahiyyəti açılmış, regionların inkişafının və dünya bazarına kapital çıxışının asanlaşdırılmasının müxtəlif səviyyələrində bu münasibətlərin formalaşması xüsusiyyətləri üzə çıxarılmışdır.

Müəllif, ölkəmizdə daha geniş yayılmış şəxsi-dövlət tərəfdaşlığı formalarında mülkiyyətin aşağıdakı xüsusiyyətlərini fərqləndirmişdir:

✓ Konsessiyalarda mülkiyyətçi kimi dövlət çıxış edir ki, nəticədə sərmayə resurslarından şəxsi kapitalın rəşional istifadə etməkdə maraqlılığı aşağı düşür azaldır.

✓ Qarışıq müəssisələrdə dövlət kapitalı ilə şəxsi kapitalın mülkiyyət hüquqları bərabərdir ki, bu da şəxsi kapital üçün bu formanın tətbiqinin cəlbədiciliyi azalır.

Dövlət üçün konsessiya forması daha cəlbədicidir, çünki bu forma mülkiyyət hüququnu dövlətə verir.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində tərəfdaşlığın, mülkiyyət hüquqlarının bölgüsünə görə bir-birindən fərqlənən yeni formaları yayılmışdır. Bu formalara misal olaraq:

S&L sxemi (lizinq əsasında obyektədən istifadə və satış)

BOOR sxemi (tikinti, sahiblik, operativ idarəetmə, obyektin məhv edilməsi)

DBFOM sxemi (layihələndirmə, tikinti, maliyyələşdirmə, operativ idarəetmə, strateji idarəetmə) və digər.

Təhlil göstərir ki, hazırki dövrdə “şəxsi-dövlət tərəfdaşlığı” anlayışı, əsasən dövlətlə (bələdiyyə) sahibkarlıq subyektləri arasındakı münasibətlərə şamil edilməklə, qabaqcıl inkişaf ərazisinin əhali, ictimai təşkilatlar kimi digər subyektlərini özündə birləşdirmir.

Əsasən sərmayəçilik sferasında “şəxsi-dövlət tərəfdaşlığı” mexanizmlərindən istifadənin ikinci bir xüsusiyyəti, hakimiyyət orqanlarının səlahiyyəti daxilində olan məsələlərin həllinə biznes vəsaitlərinin faktiki olaraq cəlb edilməsi cəhdidir. Bu zaman, əks istiqamətdə hərəkət olduqca çətinidir.

Tərəfdaşlıq öz tərifinə görə, subyektlər arasında etibar edilən qarşılıqlı münasibətlər formasıdır. Bu baxımdan, iştirakçıların həm kommertiya, həm də qeyri-kommertiya maraqlarını birləşdirən cəmiyyətləri tərəfdaşlıq adlandırırlar. “Tərəfdaşlıq” termini özəl sferasında geniş yayılmışdır.

Ərazi-sahəvi sosial-iqtisadi sistemin inkişafında maraqların müxtəlifliyi, bu maraqların tarazlığını təmin edən müəyyən mexanizmin formalaşdırılmasını tələb edir.

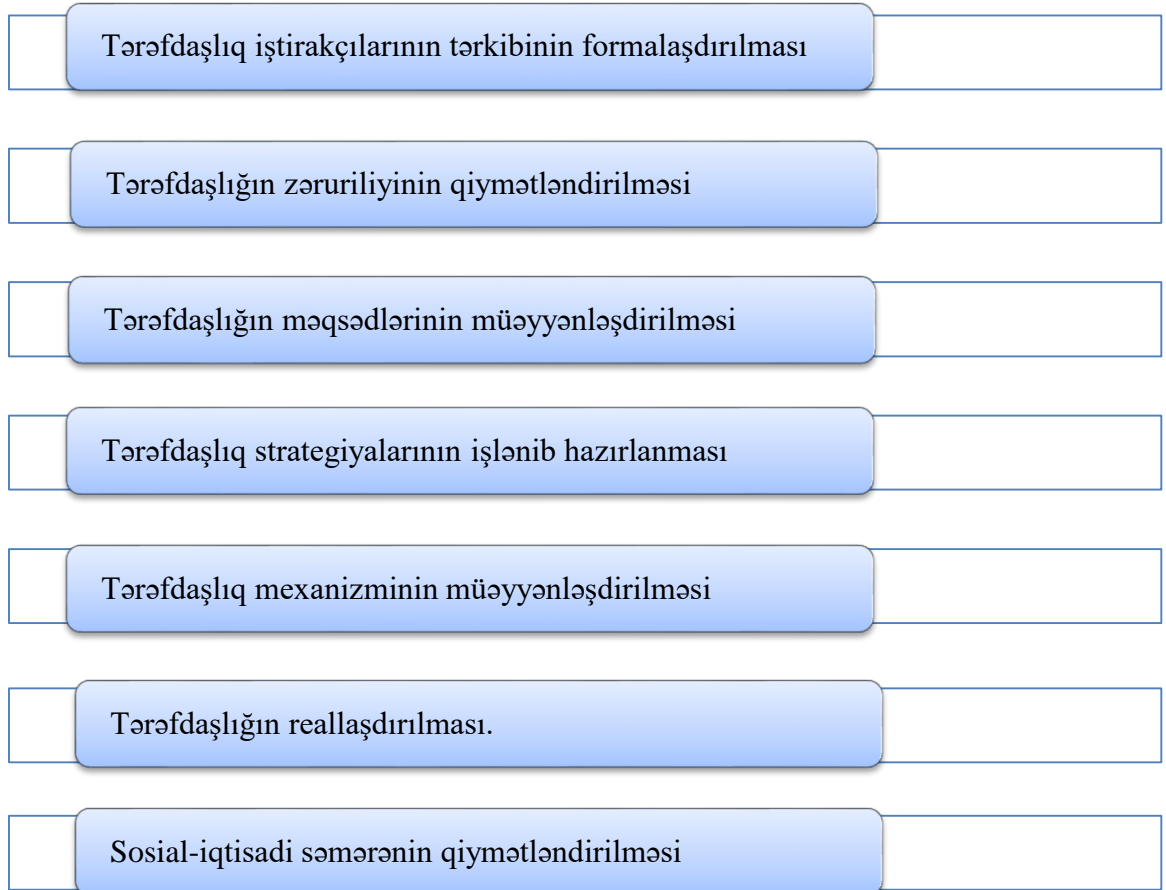
Tərəfdaşlıq müxtəlif biznes müəssisələrində istehsal münasibətlərində əməkdaşlığın ənənəvi formasıdır. Hal-hazırda ərazi-sahəvi sosial-iqtisadi sistemdə tərəfdaşlıq, digər iqtisadi sahələrə toxunmadan sərmayəçiliyin inkişafının dar sferasında inkişaf edir. Tərəfdaşlıq əsasən, hər hansı qısamüddətli məqsədlərə nail olmaq üçün resursların əməkdaşlığı zərurətinin dərk edilməsinin nəticəsi olaraq inkişaf edir.

Strateji tərəfdaşlıq dövlət, bələdiyyələr, sosial təsisatlar, biznes, ictimai təşkilatlar və əhali kimi bazar subyektlərinin sosial məsuliyyətinə əsaslanmaqla bu subyektlərin əməkdaşlıq formasıdır.

Eləcə də strateji tərəfdaşlıq dedikdə, qabaqcıl inkişaf ərazilərinin tərkib elementləri arasında, bütün qabaqcıl inkişaf ərazilərinin maraqlarına birbaşa və ya dolayı yolla toxunan və müqavilə münasibətləri formasında həyata keçirilən əlaqələrin meydana gəlməsi başa düşülür. Bu zaman konkret strateji tərəfdaşlıqlarda qabaqcıl inkişaf əraziləri elementlərinin bir qismi birbaşa, digər

qismi isə sözügedən tərəfdaşlığın dəstəyini həyata keçirərək dolayı surətdə iştirak edir.

Strateji tərəfdaşlığın formalaşdırılması prosesi aşağıdakı addımlardan təşkil edilir:

Şəkil 11. Strateji tərəfdaşlığın təşkili prosesi.

Qeyd etmək lazımdır ki, strateji tərəfdaşlığın bütün iştirakçıları prosesin özünə müəyyən təsir göstərir. Belə imkan həm iqtisadi nəzəriyyə məntiqi, həm də qanunvericilik baxımından özünü doğruldur.

Zənnimizcə, iştirakçılarda strateji tərəfdaşlığın formalaşdırılmasına maraq bir sıra amillərin təsiri altında meydana çıxır:

<i>Obyektiv</i>	<i>Subyektiv</i>
Planlı	Gözlənilməz
Virtual (informasiya)	Real
Daxili	Xarici
Struktur	Sistem
Proses	Resurs

Cədvəl 4. Tərəfdaşlığa maraq amili

Strateji tərəfdaşlıqda, regionun inkişafının idarə edilməsində bütün subyektlərin maraqlarının tarazlığı və bərabərhüquqlu iştirakı nəzərdə tutulur ki, bu da sosial-iqtisadi resursların səmərəli istifadəsində subyektlərin sosial məsuliyyətini təmin edir.

Strateji tərəfdaşlıq subyektləin qarşılıqlı münasibətlərinin digər formalarından aşağıdakı əlamətlərlə fərqlənir:

- Subyektlərin bir-birinə qarşılıqlı təsir dərəcəsi strateji xarakter daşıyır, başqa sözlə, tərəfdaş dəyişmək səmərəsiz və ya qeyri-mümkündür;

- Tərəfdaşlıq qurulmadan subyektlərin məqsədlərinə çatmaq qeyri-mümkündür, yaxud tərəfdaşlıq olmadan bu məqsədlərə nail olmaq verilmiş meyarlara uyğun gəlmir;

- Strateji tərəfdaşlığın qarşılıqlı fəaliyyət dərəcəsi müvəqqəti və ya daimi inteqrasiya edilmiş təşkilati-idarəetmə strukturlarının formalaşdırılmasından, başqa sözlə, tərəfdaşlıq iştirakçıları bazasında “virtual korporasiya”nın yaradılmasından bəhs etməyə imkan verir.

Strateji tərəfdaşlıq subyektlər arasında, bu subyektlərin maraqlarına birbaşa və ya dolayı yolla toxunan və müəyyən münasibətlər formasında reallaşdırılan əlaqələrin meydana çıxmasına imkan verir.

Strateji tərəfdaşlığın formaları.

Tərəfdaşlıq iştirakçıları	Tərəfdaşlığın təşəbbüskarı			
	Dövlət (bələdiyyə)	Biznes	İctimai təşkilatlar	Əhali
Dövlət (bələdiyyə)	İnkişaf	İştirak	Əməkdaşlıq	Özünüidarəetmə
Biznes	Dəstək	Əməkdaşlıq	Məhdudiyyətlər	Keyfiyyət
İctimai təşkilatlar	Maraqlar tarazlığı	Sosial inkişaf	Birlik	İştirak
Əhali	Təminat	İstehlak	Cəlb etmə	Yoldaşlıq

Yuxarıda təsvir edilən cədvəldə tərəfdaşlığın iki iştirakçısı olduqda maraqların reallaşdırılmasının başlıca formaları göstərilmişdir. Aydındır ki, əvvəla, strateji tərəfdaşlıqlar iştirakçıların eynivaxtlı qarşılıqlı təşəbbüsü üzrə meydana çıxıb bilər. İkincisi, tərəfdaşlıqda müxtəlif iştirakçı qruplarından bir neçə subyekt iştirak edə bilər. Bu zaman, konkret strateji tərəfdaşlıqlarda qabaqcıl inkişaf ərazi subyektlərinin bir qismi birbaşa, digər qismi isə dolayı yolla, sözügedən tərəfdaşlığın dəstəyi vasitəsilə iştirak edir.

Tərəfdaşlıq münasibətləri: subyektlərin inamı, həmrəy məsuliyyət, maliyyə konsolidasiyası və innovasiyalı inkişaf prinsipləri əsasında qurulur. Maraqların hər bir reallaşdırma forması daxilində müqavilə münasibətlərinin, birgə fəaliyyətə dair şifahi razılaşma şəklində “yumşaq”dan tutmuş, hüquqi və iqtisadi məsuliyyəti nəzərdə tutan rəsmiləşdirilmiş müqavilə münasibətlərilə şərtləşdirilən “sərt”ə münasibətlərə qədər müxtəlif variantları mümkündür.

Tərəfdaşlığın təşəbbüskarı bir qayda olaraq, müqavilə münasibətlərinin, bu maraqların reallaşdırılmasına şərait yaradan formalarına üstünlük verir.

Razılaşma tərəfdaşlığı mexanizmi.

Tərəfdaşlıq iştirakçıları	Tərəfdaşlığın təşəbbüskarları			
	Dövlət (bələdiyyə)	Biznes	İctimai təşkilatlar	Əhali
Dövlət (bələdiyyə)	İnkişaf proqramları	İştirak	Sosial layihələr	Özünüidarəetmə
Biznes	Konsessiyalar, icarələr, sərmayələşdirmə	Müştərək mülkiyyət, subpodratçı, kreditləşdirmə	İctimai nəzarət və audit	Ərazi-ictimai özünüidarəetmə
İctimai təşkilatlar	Sosial layihələr	Sponsorluq, mesənətlilik	Əməkdaşlıq	İştirak
Əhali	Subsidiyalar	Səhmdarlaşma, istiqrax borcları	Üzvlük	Yoldaşlıq

Sosial-iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə problemi texnoloji-innovativ xarakter daşıyır. Köhnə və qədim yaşayış binalarının sökülməsi, əsaslı təmir və s. şəkildə aparılan təkmilləşdirmə imkan daxilində öz yerini addım-ba-addım qabaqlayıcı təkmilləşdirməyə verməlidir. Məhz innovasiyaların işlənilib hazırlanaraq tətbiq edilməsi lazımı effekti əldə etməyə imkan verəcəkdir.

Lakin innovasiyalarda, məsələn resurs istehlakında sərmayələşməyə tələbata dair bir çox alimlərin apardığı tədqiqatlar sübut edir ki, məsrəflərlə əlaqədar daha yaxşı nəticəni xidmət istehlakçılarından əldə etmək olar.

Bu o deməkdir ki, texnoloji-innovativ geriləmə problemi bütün bazar subyektlərinin iştirakı ilə həllini tapa bilər.

Beləliklə, texnoloji-innovativ tərəfdaşlıq anlayışını, qabaqcıl inkişaf ərazisinin səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin edən subyektlərin, struktur və proseslərin təkmilləşdirilməsi və innovasiyalı inkişafı prosesində sosial xidmət bazarının dövlət, bələdiyyə, infrastruktur, biznes, ictimai təşkilatlar və əhali kimi subyektləri arasında əməkdaşlığın dərk edilmiş və rəsmiləşdirilmiş forması olaraq başa düşmək təklif olunur.

Burada, regionun sosial-iqtisadi sahələrində tərəfdaşlığın daha cəlbedici sahələri təklif edilir.

Cədvəl 7.

Tərəfdaşlığın daha prioritet sahələri.

Sosial infrastruktur sahələri	Sahə	Reallaşdırma metodu	İştirakçılar
Təhsil	Uşaq bağçaları	Himayədarlıq	Bələdiyyə, özəl sahibkarlar
Mədəniyyət	Muzey və kitabxanalar	Himayədarlıq şuraları	Bələdiyyə, dövlət, biznes strukturları, əhali
Səhiyyə	Diaqnostika	Himayədarlıq şuraları, ictimai nəzarət	Bələdiyyə, dövlət, biznes strukturları, əhali
MKT	Mənzil	Tikinti kassaları, kooperativlər, təmir fondları, ictimai nəzarət	Bələdiyyə, dövlət, biznes strukturları, əhali
Nəqliyyat	Daşınmaların təşkili	İctimai nəzarət	Bələdiyyə, dövlət, biznes strukturları, əhali
Əlaqə	Xidmətlər şəbəkəsi	İctimai nəzarət	Bələdiyyə, dövlət, biznes strukturları, əhali
Ticarət	Satışın keyfiyyəti	İctimai nəzarət	Bələdiyyə, dövlət, biznes strukturları, əhali
Məişət xidmətləri	Xidmətlərin keyfiyyəti	İctimai nəzarət	Bələdiyyə, dövlət, biznes strukturları, əhali

Tərəfdaşlığın prioritet sahələrinin müəyyənləşdirilməsi metodikası aşağıdakı mərhələlərdən təşkil olunur:

- təklif edilən tərəfdaşların maraqlarının müəyyən edilməsi;
- istehsal-istismar tsiklində tərəfdaşlığın mümkün zona və sahələrinin təhlili;
- subyektlərin işlək əlaqələrinin qarşılıqlı asılılığı və formalarının sahələr üzrə təhlili;
- subyektlərin mümkün əlaqələrinin sahələr üzrə müəyyənləşdirilməsi;
- tərəfdaşlığın reallaşdırılmasının hüquqi forma, sxem və metodlarının müəyyən edilməsi;

Subyektlərdə istehsal tsikli elementlərinin (fəaliyyət sahələrinin) prioritetliyinin təhlili subyektlərin fəaliyyətində aşağıdakı tərəfdaşlıq zonalarını ayırd etməyə imkan verir:

- ✓ daha zəruri tərəfdaşlıq zonası;

- ✓ mümkün tərəfdaşlıq zonası;
- ✓ az ehtimal edilən tərəfdaşlıq zonası
- ✓ tərəfdaşlıqdan azad zona.

Subyektlər inkişaf proqramlarını işləyib hazırlamaqla, hər şeydən əvvəl ilk iki fəaliyyət zonasında tərəfdaşlıqların yaradılmasına istiqamətlənir.

Strateji tərəfdaşlığın reallaşdırılması müxtəlif variantlar üzrə mümkündür.

Cədvəl 8.

Strateji tərəfdaşlığın reallaşdırılması

Sahə	Tərkib
inteqrasiya proseslərinin təşəbbüsü metodu	udma əməkdaşlıq birləşmə kombinasiyalı metod
strateji tərəfdaşlığın mümkün sxemləri	paralel sxem ardıcıl sxem klaster sxemi
tərəfdaşlığın başlıca hüquqi formaları	fəaliyyət qrupları (ictimai nəzarət və s.) ictimai təşkilatlar (fondlar, himayədarlıq şuraları və s.) formal təşkilatlar (qeyri-kommersiya tərəfdaşlıqları, cəmiyyət və yoldaşlıqlar və s.)
tərəfdaşlığın həyata keçirilməsinə dair müqavilə münasibətləri	subyektlərin bərabər qoyuluşunda tərəfdaşlıq qeyri-bərabər qoyuluşda tərəfdaşlıq liderlə tərəfdaşlıq

Cədvəl 8-dən göründüyü kimi, strateji tərəfdaşlıqların formalaşdırılması variantlarının müxtəlifliyi menecerlərin idarəetmə qərarlarını optimallaşdırmaq imkanı verir.

3.2. Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının sosial-iqtisadi layihələr üzrə strateji inkişaf prioritetləri

Strateji idarəetmə şəraitində milli iqtisadiyyatın potensialının sabitliyinə, daima artmasına və toplanmasına səy göstərilir. Hazırda regional iqtisadi sistemlər qarşılarında qoyulan sosial-iqtisadi xarakterli məsələlərin həllində getdikcə daha çox sərbəstlik əldə edir. Regionlarda strateji idarəetmənin həyata keçirilməsi vasitəsilə maliyyələşdirmə daha ünvanlı şəkildə həyata keçirilir. Sözügedən prosesin nəticəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün strateji planlaşdırmanın xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə və büdcədən vəsait ayrılımlarını riyazi cəhətdən təfsir etməyə çalışsaq.

O.V.Vixanskinin fikrincə, “strateji idarəetmə” təşkilatın məqsəd və vəzifələrinin qoyuluşu və təşkilatla ətraf mühit arasında bir sıra qarşılıqlı münasibətlərin dəstəklənməsilə bağlı olan fəaliyyətdir.¹⁰ Bu münasibətlər təşkilatın məqsədlərinə çatmağa, təşkilatın daxili imkanlarına uyğun gəlməklə xarici tələblərə həssaslıqla yanaşmaq imkanı verir.

Strateji bir sıra əks mövqeli məsələlərə arxalanıaraq tətbiq edilir. Belə ki, bu mövqelərdən ən əlverişlisi tutuşdurularaq tətbiq üçün seçilir.¹¹ İqtisadiyyatın dövlət sektorunda strateji idarəetmə metodlarının istifadəsi iqtisadi sektorların, regionların inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması təcrübəsinə, dövlət məqsədli proqramların təsdiqinə, milli layihələrin, dövlət proqramlarının işinə transformasiya etmişdir. Bütün mümkün strateji sənədlərin sözügedən proqramı Azərbaycan Respublikasında strateji dövlət planlaşdırması sisteminin dəqiq düzəldilmədiyi şəraitdə, ümumi qayda, metod və planlaşdırma üsulları tətbiq edilmədən, dağınıq və xaotik şəkildə qəbul edilmişdir. Qanunvericiliyin şərhinə əsasən dövlətin strateji planlaşdırma sistemi özündə aşağıdakıların məcmusunu ehtiva edir:

¹⁰ Менеджмент, О.С.Виханский, А.Н.Наумов (учебник), Москва ЭКОНОМИСТЪ 2006, səh 207.

¹¹ Srateji idarəetmə, M.Axundov, Bakı 2001, səh 57

- AR-ın sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərini və milli təhlükəsizliyin təminatı səciyyələndirən strateji planlaşdırma qarşılıqlı əlaqələndirilən sənədlər;

- strateji planlaşdırma prosesinin normativ-hüquqi, elmi-metodiki, informasiya, maliyyə və digər təminatının elementləri;

- strateji dövlət planlaşdırmasının göstərilən sferada praktiki fəaliyyəti həyata keçirən və istiqamətləndirən iştirakçıları.

Zənnimizcə, verilən tərif iştirakçıları, elementləri, sənədləri əhatə etməklə planlaşdırmanın proqnoz və nəzarət kimi tərkib hissələrinə diqqət ayırmadan planlaşdırma sistemini çox geniş şəkildə şərh edir.

V. B. Kırımovun fikrincə, “strateji planlaşdırma idarəetmədə, ictimai hakimiyyət orqanlarının bütün səviyyələrini uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərinə nail olmağa yönəltməyə, həmçinin bu prioritetlərə nail olmanın zəruri resursları ilə təmin etməyə imkan verən məqsəd, təsisat və vasitələr sistemidir.”

Strateji planlaşdırmanın xüsusiyyəti uzunmüddətli inkişafın kompleks məqsədləri olaraq müəyyən edilir. Təəssüf ki, göstərilən tərif planlaşdırmanı statik sistem olaraq nəzərdən keçirir.

Minsberq hesab edir ki, planlaşdırma şirkətin artıq sahib olduğu strategiyaların kodlaşdırılması, dəqiqləşdirilməsi və əməli fəaliyyət aparılmasının formallaşdırılmış sistemidir. Bu halda müəllif “planlaşdırma” və “strategiya” anlayışlarına iki paralel proses kimi baxaraq onları dəqiq surətdə ayırır.

Strateji dövlət planlaşdırması sisteminin müəllif tərifini formalaşdıraraq: bu sistem, səlahiyyətləndirilmiş dövlət və yerli səviyyəli idarəetmə orqanlarının idarəçilik funksiyalarının razılaşdırılmış plan və proqnozlar sisteminin işlənilib hazırlanması formasında, ümumdövlət sosial-iqtisadi siyasətinin uyğunluğunun qiymətləndirilməsində həyata keçirilməsi vasitəsilə milli hüquqi meydan və milli iqtisadiyyat sistemi çərçivəsində hər bir iqtisadi sistemin artan inkişafının uzunmüddətli prioritet məqsədlərinin formalaşdırılması prosesidir. Beləliklə, strateji planlaşdırma strateji vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş, məkan və zamanda əlaqəli hərəkətlər alqoritmidir.

Azərbaycan Respublikasında son illər büdcə xərclərinə nəzər saldıqda 2015-2016-cı illər geriləmə nəzərə çarpır. Belə ki, 2015-ci il üzrə büdcə xərclərindən iqtisadiyyata yönələn vəsaitlər 308,2 mln. manat təşkil etmişdirsə 2016-cı il üzrə bu göstərici 254 mln. manat olmuşdur.¹² Təbii ki, bu göstəricilər özünü iqtisadi inkişafın artım tempində elə də nəzərə çarpmasada dünyanı bürüyən iqtisadi böhran ərafəsində investisiyaların bu səviyyəsi iqtisadi vəziyyətin nisbətən qənaətbəxş olmasına dəlalət edir. 2004-2013-cü illərdə daxili investisiyalar 14,6 dəfə, qeyri-neft sektoruna investisiyalar 12,9 dəfə artmış, ümumən, regionlara bütün mənbələr hesabına 50,7 milyard manat vəsait yönəldilmişdir.¹³

Hazırda ölkəmizdə regional səviyyədə strateji idarəetmə inkişaf mərhələsinə hələ yeni qədəm qoyur, regionlar kütləvi şəkildə özlərinin inkişaf strategiyasını işləyib hazırlayır. Hərçənd sübut edilmişdir ki, strategiyanın olması bütün problemlərin həlli demək deyil.

Regional sosial-iqtisadi strategiyaların əksəriyyətində əsas çatışmazlıq “sosial” tərkib hissəsinin yoxluğudur. Sözügedən boşluğa AR İqtisadiyyat Nazirliyinin tövsiyə etdiyi təməl sənədlərində yol verilmişdir. Bu sənədlərin başlıca məqsədi regionların tammiqyaslı və keyfiyyətli inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanmasına imkan yaradılması olmalı idi. Belə sənədlərdən biri, AR regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası konsepsiyasıdır.

Ölkəmizdə regionların iqtisadi durumu regional idarəetmə səviyyəsinin zəifliyini təsdiq edir, yığılıb qalmış problemlərin kəskinliyi isə idarəetməyə tamamilə başqa prinsip, funksiya, metod və vasitələrin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan, prinsipcə yeni yanaşmanı tələb edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində belə idarəetmə funksiyası kimi, regionun sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dəyişiklikləri öncədəngörmə əsasında qeyri-adi qərarlar qəbul etmək imkanı verən strateji planlaşdırma çıxış edir.

Regional idarəetmədə strateji planlaşdırmanın rolunu yüksək qiymətləndirmək çətindir, çünki strateji planlaşdırma çərçivəsində regionun

http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/2016_budce_teqdimati.pdf

¹³ aem.az/iqtisadi_inkisaf.doc

gələcəyinin dəqiq obrazının formalaşdırılmasına dair başlıca vəzifə həyata keçirilir. Buna görə də, bütün idarəetmə fəaliyyətinin səmərəliliyi planlaşdırma prosesinin keyfiyyətindən mühüm dərəcədə asılıdır.

Regional iqtisadiyyat üçün strateji planlaşdırma kifayət qədər yeni anlayışdır. Bu planlaşdırmada obyektiv zərurilik qeyri-sabit ətraf mühit şəraitində tsiklik planlaşdırmanın qeyri-məqbul olması səbəbindən meydana çıxdı. Gözlənilməz təhlükə və imkanlar şəklində öncədən görünməyən şəraitlərin öhdəsindən gəlmək üçün strateji qərarlar kifayət qədər çevik surətdə qəbul edilməlidir.

Region səviyyəsində strateji planlaşdırmaya keçid yerli idarəetmənin, fəaliyyət paradigmasından inkişaf paradigmasına keçidin mümkün olduğu daha güclü mövqeyini müəyyənləşdirdiyinə görə dövlət siyasətində mühüm məqamdır.

AR yerli özünüidarəetmə orqanları səviyyəsində uzunmüddətli dövrlərə hesablanmış məqsədli proqramlar büdcə prosesində büdcə planlaşdırmasından tutmuş, büdcə məsrəflərinin həyata keçirilməsinə və bu məsrəflərin nəticəliliyinə nəzarətə qədər mərkəzi yeri tutmalıdır. Büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsində vacib istiqamətlərdən biri, ərazinin yekun maliyyə balansı əsasında strateji planın reallaşdırılmasının bütün büdcə səviyyələri, müəssisələrin vəsaitləri və digər maliyyə mənbələrinin strukturlaşdırılması imkanı və zərurətidir.

Orta və uzunmüddətli büdcə planlaşdırması reallaşdırılan məqsədli proqram və layihələrin təşkilati, qanunverici və infrastruktur təminatına olan başlıca tələbləri eləcə də sərmayəçilərin regionun maliyyə resurslarından istifadə imkanlarını dəqiqləşdirmək imkanı verir.

Lakin ortamüddətli büdcə planlaşdırmasına, proqram məqsədli büdcələşdirmə və həmçinin xüsusilə AR büdcə məcəlləsində öz əksini tapan nəticəyə yönəlik büdcələşdirmə sisteminin tətbiqinə ümumi başlanğıc tələblərin vacib olduğu təqdirdə, ərazinin strateji idarəetməsi çərçivəsində konkret maliyyə planlaşdırması hər bir regionun spesifik sosial-iqtisadi inkişaf şəraitlərindən asılı olaraq formalaşdırılmalıdır.

Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafının planlaşdırılması problemi aktual əhəmiyyət daşıyır, çünki hər bir regionun ərazi, coğrafi, etnik və təbii-iqlim amillərilə şərtlənən fərqli xüsusiyyətləri vardır.

Bölgələr üzrə proqramların işlənilib hazırlanması və təsdiqi məqsədilə, bölgələrin uzunmüddətli məqsədli proqramlarının işlənilib hazırlanması, formalaşdırılması və reallaşdırılması qaydası qəbul edilmişdir.

Ərazidə aşağıdakı proqram və layihələr paralel şəkildə fəaliyyət göstərir:

- dövlət proqramları, milli prioritet layihələr;
- dövlət məqsədli proqramlar, alt-proqramlar;
- idarə məqsədli proqramlar;
- idarə ünvanlı sərmayəçilik proqramları;
- regional proqramlar;

İnsanın yaşayış mühitinin inkişafına dair regionun siyasəti uzunmüddətli perspektivdə yeni regional inkişaf paradigmasına, başqa sözlə rahat, ekoloji, “səliqə ilə qorunan” ərazi-artım nöqtələrinə keçid nəzərdə tutulur. Belə ərazilərdə nail olunmuş həyat səviyyəsi, sözügedən regionun yüksək ixtisaslı səyyar kadrlar üçün cəlbediciliyi və Strategiya ilə müəyyənləşdirilən prioritet funksiyalarını yerinə yetirilməsini təmin edəcəkdir. Ərazi-artım nöqtələri bütün regionun inkişafının təmin edilməsi üçün ən qabaqcıl və müasir layihə və texnologiyalar nümayiş etdirməlidir.

Aqlomerasiya iqtisadiyyatlarının klaster inkişafı nəzərdə tutulur. Burada prioritet istiqamət(lər), aqlomerasiyaların iqlim və coğrafi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq daha rentabelli kənd təsərrüfatı məhsulları növlərinin istehsalı və tam emalı tsiklindən ibarət olmalıdır.

Yeni strategiyanın əvvəlkilərdən fərqi əvvəla ondan ibarətdir ki, strateji məqsəd olaraq həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi müəyyən edilmişdir. Bu anlayış özündə təkcə gəlirlərin əldə edilməsini deyil, həm də müasir Azərbaycan əhalisinin ətləblərinə cavab verən əmtəə və xidmətləri əldə etmək imkanını ehtiva edir. Həyat səviyyəsi anlayışına sağlam ekoloji durum, keyfiyyətli mənzil təminatı, maraqlı asudə vaxt və bir çox digər amillər daxildir.

Bələdiyyə ərazilərinin sosial-iqtisadi inkişafı haqqında danışımdan əvvəl sözügedən sferada yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyən etmək lazımdır. Ümumi halda yerli özünüidarəetmənin hüquq, öhdəlik və səlahiyyətlər çərçivəsi qüvvədə olan qanunvericiliklə, əhəmələrdən irəli gələn adi hüquqla və yerli özünüidarəetmə orqanlarının təşəbbüsü ilə müəyyənləşdirilir. Yerli özünüidarəetmənin idarəçilik (yerli əhəmiyyətli məsələlər siyahısı) və səlahiyyət predmetlərini bir-birindən ayırmaq lazımdır.

Adətən yerli özünüidarəetmənin idarəçilik predmetlərinə aid edilən məsələləri ayırd etməyə cəhd göstərək: Əsas abadlaşdırma işləri, məsələn, ərazi və torpaq təsərrüfatı, ərazinin planlaşdırılması və yenidən planlaşdırılması, ictimai və özəl binaların tikintisi, yaşıllaşdırma, mənzil fondunun yaradılaraq istismara verilməsi.

İdarəçilik predmetlərinin siyahısını tərtib etməklə, yerli özünüidarəetmə üzərinə götürdüğü öhdəlikləri həyata keçirmək məqsədilə malik olmalı olduğu hüquqları da müəyyən etmək olar. Razılaşma və müqavilələr bağlamaq, əmlakı satın almaq və satmaq, məhkəmədə şikayətçi və cavabdeh qismində çıxış etmək, digər hüquqi əhəmiyyətli fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanı verən hüquqi şəxs qanunvericiliyi.

Bələdiyyə mülkiyyətinə sərəncam vermək hüququ, xüsusilə bələdiyyə mülkiyyətilə əlaqədar icarə haqqının müəyyən edilməsi, satıla bilməyən obyektlərin siyahısı, bələdiyyə mülkiyyəti əsasında bələdiyyə müəssisələrinin yaradılması və s. Bələdiyyə müəssisə, təsisat və təşkilatları idarə etmək hüququ. Yerli vergi, rüsum və yığımların müəyyən edilməsi və bələdiyyə maliyyəsinə sərəncamvermə hüququ.

Bələdiyyə müəssisələrinin istehsal etdiyi əmtəə və xidmətlərin qiymətlərini müəyyən etmək hüququ. Şəhərin planlaşdırılması və yenidən planlaşdırılması zamanı xüsusilə vacib olan şəxsi mülkiyyətin icbari satılması hüququ. Söhbət həm də ictimai əhəmiyyətli müəssisələrin bələdiyyələşdirilməsindən gedə bilər.

Yerli özünüidarəetməyə, bələdiyyə polisini saxlamaq hüququnun verilməsini tələb edən təhrikəddici qüvvə olduğu zaman həyata keçirilməsi mümkün olan

məcburetmə hüququ. Bu polis zəruri olduqda ictimai təhlükəsizlik, sanitariya, ekoloji və s. polis bölmələrinə ayrılı bilər.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyən etdikdən sonra bələdiyyə ərazilərinin sosial-iqtisadi inkişaf məsələsinə keçə bilər.

“AR-da yerli özünüidarəetmənin təşkilinin ümumi prinsipləri haqqında” qanuna görə, bələdiyyə ərazilərinin kompleks sosial-iqtisadi inkişafı yerli özünüidarəetmənin səlahiyyətlərinə aid edilmişdir. Bələdiyyə ərazisinin kompleks sosial-iqtisadi inkişafı dedikdə, bələdiyyə ərazisinin müxtəlif həyat sferalarında sosial-iqtisadi və mədəni sferaların müəyyən inkişaf səviyyəsinə təbii resurslara minimal zərər və əhalinin kollektiv tələbatlarını və dövlətin maraqlarını maksimal dərəcədə qarşılamaqla nail olunmasına yönəldilən dəyişikliklərin idarə edilən prosesi başa düşülür. Sözügedən istiqamətdə aşağıdakı fəaliyyətlər həyata keçirilir: yerli məqsədli proqramlar təsdiqlənərək həyata keçirilir, bələdiyyə sifarişləri verilir, müəssisə və təşkilatların bələdiyyə ərazisinin inkişafında iştirak formaları razılaşdırılır, müqavilələr bağlanır və s.

Bələdiyyə ərazisinin kompleks sosial-iqtisadi inkişafının idarə edilməsi dedikdə, bələdiyyə ərazisinin həyat fəaliyyətinin bütün sferalarının əhalinin qəbul etdiyi prioritetlərə, həmçinin müqavilələr əsasında və ya qanunla inkişafa dair dövlət proqramları ilə icraata qəbul edilən uyğun surətdə müddət və resurslar üzrə razılaşdırılmış qarşılıqlı surətdə razılaşdırılmış inkişaf proqramları və layihələrinin idarə olunması başa düşülür. Bələdiyyə ərazisinin kompleks sosial-iqtisadi inkişafı konsepsiyasının strukturunu nəzərdən keçirək.

Konsepsiyanın strukturu bələdiyyə ərazisinin kompleks sosial-iqtisadi inkişafının məqsəd və vəzifələr sistemilə şərtlənməklə, bir neçə bölmədən ibarətdir:

1. Başlanğıc şərtləri və mənbə sosial-iqtisadi situasiyanın qiymətləndirilməsi;
2. Sosial-iqtisadi inkişafın strateji məqsəd və prioritetləri;
3. Strateji məqsədlərin reallaşdırılmasının əsas istiqamətləri;
4. Altproqramlar;

5. Reallaşdırma mexanizmləri;

Bu bölmələr üçün aşağıdakı məzmun səciyyəvidir:

1. Başlanğıc şərtlərinin təhlili və mənbə sosial-iqtisadi situasiyanın qiymətləndirilməsi zamanı ölkə və regionun sosial-iqtisadi situasinya və inkişaf konsepsiyası haqqında mövcud informasiya nəzərdən keçirilir. Bu olmadan ayrılıqda bələdiyyə ərazisinin real strateji inkişaf planının işlənilib hazırlanması qeyri-mümkündür.

Ardınca isə ölkə və regionda sözügedən bələdiyyə ərazisinin yeri və rolu, sosial-iqtisadi vəziyyətinin xüsusiyyətləri, inkişafı şərtləndirən amillər nəzərdən keçirilir. Təhlilin miqyas və vəzifələrinə yuxarıda baxılmışdır.

2. Sosial-iqtisadi inkişafın strateji məqsəd və prioritetləri işlənilib hazırlanarkən bələdiyyə ərazisinin inkişaf yollarının strateji baxımdan seçimi məsələsi nəzərdən keçirilir. Bu məsələdə aşağıdakı iki müxtəlif qütb meydana çıxıb bilər:

- a) inkişafın mövcud istiqamətinin saxlanması, başqa sözlə ətalət strategiyası;
- b) prioritetlərin tam sürətdə dəyişdirilməsi və bələdiyyə ərazisinin iqtisadiyyatının struktur baxımından yenidən qurulması, yəni innovasiyalı strategiya.

Əslində, göstərilən hər iki strategiyanın konkret şəraitdən asılı olaraq müxtəlif ölçülərdə birləşdirilməsi tələb olunur. Bunu nəzərə alaraq, perspektiv inkişafın başlıca məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilməlidir. Bu məqsəd və vəzifələr variant xarakter daşımaqla, bütövlükdə dövlətin, iqtisadi siyasətinin mümkün inkişaf ssenarilərini nəzərə almalıdır. Çox vaxt üç ssenari nəzərdən keçirilir: optimistik, pessimistik və daha realistik (orta).

Strateji seçim yerdə qalan bütün qərarları müəyyənləşdirdiyinə görə, həm də strateji planın konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında məsuliyyətli məqamdır.

3. “Strateji məqsədlərin reallaşdırılmasının əsas istiqamətləri” bölməsi aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

- a) ərazinin sənaye potensialının inkişafı və struktur baxımından yenidən qurulması;

- b) bazar iqtisadiyyatının infrastruktur elementlərinin formalaşdırılması və inkişafı;
- c) sosial siyasət;
- d) ərazidə ümumi abadlıq durumu – şəhərsalma, abadlaşdırma, mühəndis infrastrukturunun və şəhər təsərrüfatının bütün sahələrinin inkişafı;
- e) ekoloji siyasət;
- f) ərazinin insan potensialının inkişafı;
- g) bələdiyyə idarəetməsinin təşkili və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi.

4. Altproqramlar.

Konsepsiya və ya strateji planın tərkibində ayrı-ayrı problemlər üzrə altproqramlar (məqsədli proqramlar), məsələn, “Mənzil”, “Sosial müdafiə”, “Səhiyyə” və s. fərqləndirilə bilər. Məqsədli bələdiyyə proqramlarının işlənilib hazırlanması bu fəslin növbəti bölməsində nəzərdən keçirilir.

Yerli özünüidarəetmə orqanları ümumi inkişaf konsepsiyası əsasında bir sıra digər proqram sənədləri qəbul edir: özəlləşdirmə proqramları, ümumi planlar, yaşayış məntəqələrinin planlaşdırılması və tikintisinə dair planlar və s.

5. Sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının reallaşdırılması mexanizmi. Bu bölmədə aşağıdakılar nəzərdən keçirilir:

- qarşıya qoyulmuş strategiyanın icrasına dövlət və bələdiyyə dəstəyinin formaları;
- qarşıya qoyulmuş strategiyanın reallaşdırılması mənbələri və maliyyə mexanizmləri (ərazinin maliyyə resurslarının yekun balansını qiymətləndirmək, qarşıda duran məsrəflərin maliyyələşdirilməsi zamanı özünümaliyyələşdirmə, daxili və xarici sərmayələr, yuxarı səviyyəli büdcə vəsaitlərinin, əhali vəsaitlərinin, borc, kredit və s.-nin cəlb edilməsi kimi variantlarının gözdən keçirilməsi)
- bələdiyyə idarəetməsinin sisteminin təkmilləşdirilməsi mexanizmləri (vətəndaşların idarəetmə qərarlarının qəbuluna cəlb edilməsi, idarəetmənin informasiya texnologiyalarının inkişafı, bələdiyyə kadrlarının yenidən hazırlığı və s.)

Nəticə

Dissertasiya işində tədqiqat araşdırmalarından aydın olur ki, ərazilərin sosial-iqtisadi layihələrinin hazırlanması yerli problemlərin həlli və infrastruktur mühitinin inkişafına istiqamətlənmişdir. Aparılmış tədqiqatlar əsasında aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Region səviyyəsində aşağıdakı meyarları və onlara uyğun gələn sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərini nəzərdən keçirmək olar: ümumi milli məhsul və ya ümumi daxili məhsul (adambaşına düşən mütləq kəmiyyət) və bu göstəricilərin artım tempi; əhali gəlirlərinin orta səviyyəsi və bu gəlirlərin differensiallaşdırılma dərəcəsi; orta ömür müddəti, insanların fiziki və psixi sağlamlıq səviyyəsi; təhsil səviyyəsi; maddi nemət və xidmətlərin (ərzaq məhsulları, xalq istehlak malları, telefon xidmətləri) istehlak səviyyəsi, ev təsərrüfatlarının uzunmüddətli istifadə əmtələri ilə təminat; səhiyyə səviyyəsi (poliklinikalarla, apteklərlə, xəstəxanalarla, diaqnostika mərkəzləri və təcili yardım xidmətləri ilə təminat, təqdim edilən tibb xidmətlərinin keyfiyyəti); ətraf mühitin vəziyyəti; insanların imkanlarının bərabərliyi, kiçik biznesin inkişafı; insanların mədəni həyatının zənginləşdirilməsi.
2. Regionda layihə idarəetməsi tsikli.
3. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf layihələri göstərilən bu önəmli prinsiplərin yerinə yetirilməsi şərti ilə mümkündür: Ekoloji təhlükəsizlik ölkənin və regionun milli təhlükəsizliyinin tərkib hissəsini özündə ehtiva edir; Bütün ekoloji, iqtisadi və sosial təhlükəsizlik subyektlərinin, eləcə də təbii mühitə təsirin bütün resurs və mənbələrinin əhatə olunmasını nəzərdə tutan dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində sistemlilik və komplekslik; Dayanıqlı inkişafın idarə edilməsi sisteminin fəaliyyətində fasiləsizlik və bu fəaliyyətin, həll edilməkdə olan ekoloji və sosial-iqtisadi məsələlərin miqyası və xarakterinə uyğunluğu; Həqiqi yaranmaqda olan sosial-iqtisadi və ekoloji situasiyanı nəzərə almaqla dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinə dair tədbirlərin prioritetliyi.

4. Ərazinin sərmayə infrastrukturunu layihələri üçün, maraqlı tərəflərin üç qrupunu göstərmək olar: Sərmayə layihəsinə cəlb olunan şəxsi biznes nümayəndələri; Layihəyə təşəbbüs göstərən və həmmaliyyətləşdirən regional və bələdiyyə hakimiyyəti orqanları; Layihə çərçivəsində yaradılan və istismar edilən infrastrukturun istifadəçisi olan region əhalisi.
5. Bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliklərinin yaradılması yolu ilə bələdiyyə ərazisinin iqtisadi inkişafını stimullaşdıran iki məqsədə nail olmaq olar: Bələdiyyə ərazisi infrastrukturunu inkişafı üçün daha ucuz vəsaitlər əldə edir, bələdiyyə borcunun ödənilməsinə çəkilən xərclər azalır; Bələdiyyə ərazilərinin inzibati idarəçiliyi idarə edilən ərazinin institusional inkişafı üçün stimullar və imkanlar əldə edir.
6. Sosial-iqtisadi inkişaf proqramının işlənilib hazırlanması zamanı aşağıdakı addımlar ardıcılıqla təklif edilir: Güclü və zəif tərəflərin balansının üzə çıxarılması və tərtib edilməsi; Gələcəyin ümumi mənzərəsinin, başqa sözlə, bələdiyyə ərazisinin son inkişaf məqsədlərinin və ümumi istiqamətləndirici davranış xətlərinin formalaşdırılması; Təşkilati mərhələdə qrup öz fəaliyyətinin nəticələrini müzakirə etməli və düzəltməli, təklif edilmiş tədbirləri şəraitdən asılı olaraq maraqlı tərəflərlə bir daha razılaşdırmalı və nəticədə inkişaf proqramının layihəsini hazırlayaraq təqdim etməlidir; Bunun ardınca layihə dərc olunmalı və ictimaiyyətin müzakirəsinə çıxarılmalı, daxil olan tənqidi yanaşma və təşəbbüslər nəzərə alınmalı, sonra isə təmsilçi orqanda proqramın sona qədər işlənilib hazırlanmış layihəsi müzakirə edilərək təsdiqlənməlidir; Müşayiət və nəzarət, o cümlədən inkişaf proqramının xarici şərait dəyişkənliklərinə qismən uyğunlaşması administrasiya, bələdiyyə ərazisinin təmsilçi orqanı və işçi qrupu tərəfindən həyata keçirilir.
7. Ərazidə aşağıdakı dövlətin proqram və layihələr paralel şəkildə fəaliyyət göstərir: dövlət proqramları, milli prioritet layihələr; dövlət məqsədli proqramlar, alt-proqramlar; idarə məqsədli proqramlar; idarə ünvanlı sərmayəçilik proqramları; regional proqramlar;

8. Sosial-iqtisadi layihələri həyata keçirən zaman başlıca vəzifələr: məhdud iqtisadi və maliyyə imkanları şəraitində işsizlik səviyyəsinin aşağı salınması, kütləvi işdənçıxarmaların qarşısının alınması üçün aktiv siyasətin yürüdülməsi; işsiz vətəndaşların işlə təmin olunması üçün şəraitin yaradılması; işsizliyin fəsadlarının yumşaldılması; sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyac duyan və uyğun iş axtarışında çətinlik çəkən vətəndaşların məşğulluğunun təmin edilməsi; iqtisadi fəal əhalinin yeni məşğulluq formalarına və əmək münasibətlərinə yönləndirilməsi; iqtisadiyyatın büdcədən kənar sektorunda sosial tərəfdaşlığın bütün səviyyələrində kollektiv müqavilə və razılaşmalar əsasında yaşayış minimumundan aşağı olmayan minimal əmək haqqı səviyyəsinə zəmanət sisteminin yaradılması; əmək şəraiti və mühafizəsinin səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılması; sosial tərəfdaşlıq sisteminin inkişafı.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi, M.M.Mahmudov, İ.M.Mahmudova, Bakı 2011
2. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına retrospektiv baxış: müqayisəli təhlil, Mehdiyev X.O., Bakı 2015
3. Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi, dərslik, Ş.H.Hacıyevin ümumi rəhbərliyi ilə Bakı 2011
4. İdarəetmə qərarları, K.A.Şahbazov, H.S.Həsənov, M.H. Məmmədov, Bakı 2014.
5. İdarəetmə sosiologiyası (sosial menecmentin nəzəri – metodoloji məsələləri), Ş. T.Quliyeva, Bakı 2013
6. İnnovasiya layihələrinin menecmenti, A. H. Tağıyev Q. Ə. Səfərov, Bakı 2013
7. Проектный анализ и проектное финансирование, И.А. Никонова, Москва 2012
8. Əmək və insan resursları üzrə iqtisadçının lüğət-məlumat kitabçası, E.D.Əzizova, Z.İ.Mustafayeva, S.R.Bayramova, A.A.Əzizov, Bakı 2011
9. Böhran vəziyyətində şirkətlərin idarə edilməsi müşahidə şurası üzvləri üçün təlimat, Bakı 2010
10. Menecment, dərslik, K.Şahbazov, H.Həsənov, M.Məmmədov. Bakı, 2007
11. Əməyin iqtisadiyyatı və sosiologiyası, dərs vəsaiti, T.Ə.Quliyev, Ə.M.Əliyev, Bakı 2007
- 12.Qloballaşma və xarici investisiyalar, Sabiroğlu N., Bakı 2006
13. Информационные технологии управления проектами, Светлов Н.М., Светлова Г.Н., Москва 2006
14. Менеджмент, О.С.Виханский, А.Н.Наумов (учебник), Москва ЭКОНОМИСТЪ 2006
15. Srateji idarəetmə, M.Axundov, Bakı 2001
16. Управление персоналом в системе государственной службы: Учеб. пособие / Е.А. Аксенова, Т.Ю. Базаров, Х.А. Беков и др. – М.: ИПК госслужбы, 2001.

İnternet resursları

17. maliyye.gov.az
18. aem.az
19. helpiks.org
20. www.birmaga.ru
21. sumqayit-bl.gov.az
22. belediyye.proline-az.com
23. azerbaijan.news.az
24. www.economy.gov.az
25. ru.wikipedia.org

SUMMARY

Studies concerning determination of purposes of social and economic projects and the elaboration of territorial development programs have been conducted within the framework of the master thesis. The purpose of the present research is to emphasize features and specifications of strategic planning and compliance of territorial social and economic development programs in governance system of the separate region. Synthesis analyses and situational approaches comprise the methodology of the research. Preparation of territorial social and economic projects, solution of local problems and major development directions of infrastructural environment has been set out as the conclusion of the research work.

РЕЗЮМЕ

В рамках магистерской диссертации были проведены исследования, относительно определения целей социально-экономических проектов и разработки программ территориального развития. Целью настоящего исследования является подчеркивание особенности и характеристики стратегического планирования и соблюдения территориальных программ социально-экономического развития в системе управления отдельного региона. Методологию исследования составляют синтезные анализы и ситуационные подходы. В качестве заключения научно-исследовательской работы была установлена подготовка территориальных социально-экономических проектов, решение местных проблем и основные направления развития инфраструктурной среды.